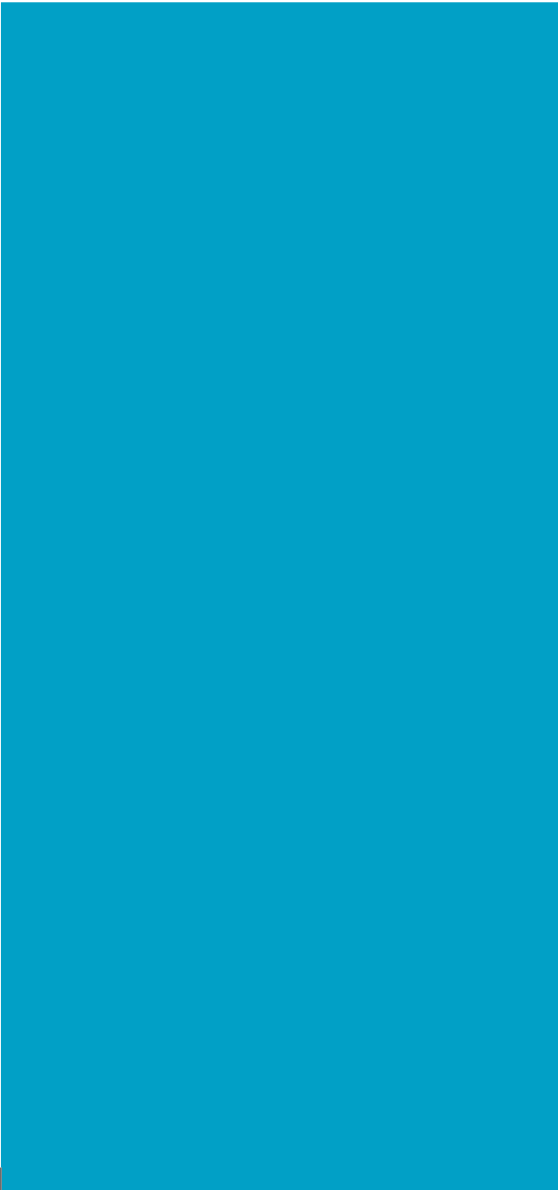

Språkvård

TIDSKRIFT UTGIVEN AV SVENSKA SPRÅKNÄMNDEN

-
- 3 Olle Josephson: Selektiv feltolerans
 - 4 Katharina Hallencreutz: Skyll på längden, inte på engelskan
 - 10 Bengt Göransson: Aldrig mera en paneldebatt!
 - 18 Frågor och svar
 - 25 Amelie Oestreicher:
Skriva kollektivt och skyffla text
 - 29 Jan Svanlund: Sympatiskt men spretigt
 - 32 Olle Josephson: Rätt tid för språkpolitik
 - 37 Mikael Svonni: Samiska
 - 42 Insänt
 - 44 Nyutkommet
 - 48 Noterat

4/2001

Selektiv feltolerans

Svenskarna är ett skrivande folk. Teknik, arbetsliv och folkbildning har utvecklats därhän att vi alla producerar texter varje dag, om så bara en lapp till en arbetskamrat eller ett sms-meddelande.

Bland skribenterna finns åtskilliga hundratusen med annat modersmål än svenska. De gör särskilda slags fel, t.ex. genusfel (*en meddelande*), bestämdhetsfel (*det kommer beskedet i morgon*), prepositionsfel (*bestämmelser på nya arbetstider*) eller ordföljdsfel (*i Norrland arbetslösheten är stor*).

Skribenter med svenska som modersmål bryter också mot normen, men på annat sätt. De sårskriver, gör fel på stor och liten bokstav och har svårt att kom-matera.

I texter som skrivs för stunden och för en intern krets är vi beredda att överse med enklare småfel. Interna pm, korta rapporter, offerter eller instruktioner måste vara tydliga och begripliga. Det räcker. Om man inte befinner sig i en undervisningssituation i förhållande till skribenten, gör man sig med all rätt löjlig genom att med stort nit jaga sårskrivningar, versalfel eller uteblivna kommatecken. Lika löjligt är att hänga upp sig på enstaka genus- och ordföljdsfel som inte påverkar begripligheten. Feltoleransen får inte vara selektivt främlingsfientlig.

På texter som ska nå offentligheten ställs helt andra krav. De måste följa standardnormen för svenskt skriftspråk. I an-

nat fall kommer osäkerhet om skriftspråksnormer att sprida sig, vilket drabbar mindre erfarna skribenter hårdast. För att texterna ska nå denna standard krävs oftast att de passerar någon form av granskning. Att begära att en enskild skribent – oavsett modersmål – ensam ska prestera en felfri text är orimligt. Det vet alla som sysslar med seriös bok- eller tidskriftsutgivning.

Var gränsen går mellan offentliga och mer tillfälliga texter avgörs från fall till fall. Skrivandet på högskolorna är ett intressant exempel. Där betraktas mestadels inlämningsuppgifter och skrivningar som tillfälliga, och läraren rättar inte svenskan (om inte universitetsämnet är svenska). Till examensarbetet skärps kraven. Studenterna erbjuds ofta särskild språkgranskning, så att slutprodukten kan visas för kommande arbetsgivare och kanske publiceras.

Gränsdragningen kan vara rimlig, så länge målet begränsar sig till att åstadkomma goda offentliga texter. Men åtar sig högskolan också en pedagogisk roll i textarbetet, d.v.s. det svåra uppdraget att hjälpa enskilda skribenter att stegvis utveckla sitt språk, måste man arbeta på annat sätt. Då kan det vara känsligt både att rätta för litet och att rätta för mycket i olika situationer. God pedagogik är inte alltid det samma som god språkriktighet. ■

Olle Josephson

Skyll på längden, inte på engelskan

KATHARINA HALLENCREUTZ

Väckar klocka, vild hästen och Amazon floden. Varför skrivs så många sammansättningar som två ord? Ordklassstillhörighet, förledens längd och ordets visuella gestalt är viktigare förklaringar än engelsk påverkan eller skolans nya skrivstil. Katharina Hallencreutz, svensklärare och språkforskare i Uppsala, diskuterar resultaten av en stor undersökning av särskrivningar i elevspråk.

Särskrivna sammansättningar är ett gammalt problem i svenskan. I äldre tid skrev man gärna isär, använde bindestreck eller satte stor bokstav på efterleden. Hos Bellman finns skrivningar som *Krögar Far* och *brännvins flaska*. I slutet av 1700-talet skriver Kellgren *VisdomsGudinnor* och *VitterhetsIdkare*; Anna Maria Lenngren använder formerna *hufvud stad* och *Kunga Thron*, medan Leo-

pold skriver *Prest Slägt* och *Psalm Bok*. Under 1800-talets första hälft stabiliseras skrivsättet, men i det konservativa kansli-språket kan man ännu på 1840-talet hitta *Kassa Bok*, *Kyrko Stämman*, *Räkenskaps Contor*. Mot slutet av 1800-talet är särskrivningarna ett omdiskuterat problem. I Nils Linders spridda språkriktighets-handbok *Regler och råd* (1886) klagar författaren: ”Ännu i senare hälften av 1880-talet får man se sådana orimligheter som ’biljett kontor’, ’filt hatt’, ’grof smed’.”

Problemet har inte blivit mindre med åren, även om systematiska jämförelser mellan äldre och nyare svenska inte kan påvisa någon uppenbar ökning. Hur som helst är det vanligt med särskrivning av sammansatta ord i nutida svenskt skriftspråk. Inte minst är det ett språkbruk som skolelever tagit till sig.

Av både äldre och nyare språkvårdsdebatt framgår klart att bruket att särskrivna sammansättningar anses ha såväl inom-

språkliga som utomspråkliga orsaker. Inomspråkliga faktorer är t.ex. ordklass, ordets längd eller grafiska form. De ligger alla på ordnivå. Utomspråkliga faktorer är t.ex. påverkan från engelskan, den s.k. gestalttexten samt skolans pedagogik. I den här artikeln behandlar jag båda typerna av orsaker, men uppehåller mig främst vid de inomspråkliga.

Min undersökning bygger på ett större uppsatsmaterial, som kom i min väg 1992. Uppsatserna stammar från en tävling höstterminen 1989, öppen för mellanstadieelever från hela landet. Eleverna fick uppmaningen "Skriv din egen bok". Tävligen, utlyst av dåvarande Biblioteksförlaget, lockade ett tusental elever att pröva författarbannan.

Ur tävlingsmaterialen valde jag för närmare undersökning 168 uppsatser, jämnt fördelade över de 14 län som deltog med ett någorlunda stort antal tävlande. Eftersom fler flickor än pojkar deltog i tävlingen var det svårt att uppnå den idealiska proportionen mellan könen. I mitt urval är således ca 60 % av författarna flickor. Några få elever går i årskurs fyra, övriga går i årskurs fem eller sex till ungefär lika delar.

Hälften av uppsatserna i urvalet är maskinskrivna, hälften är handskrivna. Detta gav mig en möjlighet att jämföra de olika skriftformerna. En maskinskriven "bok" består av ca tio A4-sidor, en handskrivna av ca 2 000 ord.

Omkring 740 av totalt ungefär 5 000 sammansättningar (olika ord) i mina 168

uppsatser drabbas av felaktiga sarskrivningar eller onödiga bindestreck, varav större delen (ca 65 %) är sarskrivningar. Bortåt 50 (olika) sammanskrivningar är icke normenliga.

Inomspråkliga orsaker

Det finns flera studier av elevspråk med sikte just på sarskrivningarnas inomspråkliga orsaker: Ingrid Pettersson, 1972, Kent Larsson, 1984, Dag Fransson, 1993. De tyder på att faktorer som ordklasshörighet, förledens längd och förekomst av diakritiska tecken (d.v.s. prickar och

Tabell 1. Sär- och bindestrecksfel: substantiven. 168 uppsatser

Ordklass/ordgrupp	Förvänt.fel		Sarskriv.fel		Bindestrecksfel	
	Antal	%	Antal	%	Antal	%
Substantiv	55	60	279	60	199	73
Övriga ordklasser	45	40	186	40	75	27
Summa	100	100	465	100	274	100

ringar på bokstäverna) kan ha betydelse. Larsson tar också upp bruket av onödiga bindestreck och, som den förste, de felaktiga sammanskrivningar som drabbar vissa ordförbindelser med sammanfattningsaccent (t.ex. *tillslut*, *rättså*). Mina resultat visar liknande tendenser.

Substantiven är den ordklass som dominerar felbilden. Drygt hälften av de sammansatta orden i tävlingsspråket utgörs av substantiv. En mindre del av dessa är namn. Andelen sarskrivna substantiv framgår av tabell 1. Denna tabell får också visa hur jag i andra delar av undersökningen gått till väga för att ta reda på felbefrämjande faktorer på ordnivå.

När jag bedömt felfrekvensen har jag i första hand tagit fasta på procentandelen

observerade fel jämfört med procentandelen förväntade fel. Med förväntade (teoretiska) fel menar jag den fördelning på – i det här fallet – ordklasser som felan borde uppvisa, om de följer samma mönster för ordklassfördelning som uppsatsernas ord i gemen. Om mönstret är ett annat tyder det på att de studerade felan faktiskt är ordklassrelaterade.

För att kunna säga något bestämt om statistiskt säkra skillnader har jag också kompletterat samtliga jämförelser med chitvå-test. Jag kräver en sannolikhetsnivå på minst fem procent och stöder mig alltid på utfallet av testet.

Substantiven uppvisar alltså en något högre andel särfel än väntat (55 % förväntade fel, 60 % faktiska särfel) samt en betydligt högre andel bindestrecksfel (73 %). Sammansatta substantiv löper följaktligen viss risk att bli särskrivna och stor risk att bli försedda med onödiga bindestreck. Substantiv inbjuder tydligen till särbehandling, *polis stationen, sjuk-huset*.

Den näst största ordklassen, adjektiv och particip tillsammans, är däremot stabil. Dessa sammansättningar, som utgör 16 % av de sammansatta orden, förorsakar sällan några fel. Såväl särskrivningar (12 %) som bindestrecksfel (9 %) är anmärkningsvärt få, *döds tysta, botten-trist*. Ungefär samma felmönster uppvisar de sammansatta verben, *små springa, före-slår*. Adverbgruppens ord, d.v.s. adverb (*tillbaka*) och prepositioner (*utanför*) samt konjunktionen *eftersom*, tycks varken särskrivnas eller sammanhållas mer eller mindre än vad man kunde vänta sig.

De 63 olika orden med *jätte*-förled har jag låtit bilda en grupp för sig. Sammansättningar som tillhör denna ordgrupp är typiska för mellanstadiets uppsatsspråk, och i åtta fall av tio är de adjektiv. *Jätte-*

orden särskrivs nästan varannan gång de förekommer i dessa uppsatser. De får dock inte påfallande många bindestreck i fogen (4 % förväntade felskrivningar, 11 % särfel, 5 % bindestrecksfel). Förleden *jätte* följer alltså till synes ett eget regelsystem på mellanstadiet. Ett par faktorer kan i detta fall inverka, nämligen den tvåstaviga förleden och de diakritiska tecknen (mer om dem nedan).

Förledens ordklass

Jag har delat in den numerärt största ordklassen, substantiven, i fem grupper med förledens ordklass som indelningsgrund. Det visar sig då att flertalet felskrivna substantiv har substantivisk förled. De blir felskrivna oftare än vad som kan skyllas på slumpen (73 % särfel, 74 % bindestrecksfel att jämföra med 65 % förväntade fel). Till saken hör nog att substantiviska förleder är längre än genomsnittet, *matte lektionen, telefon-kiosk*.

Adjektiviska förleder främjar inte särskrivning men inte heller sammanhållning. Vad verbförlederna beträffar är bilden splittrad. Substantiv med verbförled särskrivs sällan (endast 7 % fel mot 12 % förväntade fel). Bindestrecksfelen däremot ligger inom det förväntades ram. Mer än 90 % av verbförlederna är enstaviga, vilket sannolikt bidrar till den låga frekvensen av särskrivningar. Ännu ett skäl kan vara att ett verb som förled gärna får en ordform som inte är särskilt vanlig, t.ex. *blås-* i *blåsrör*, eller inte förekommer alls som självständigt ord, t.ex. *rull-* i *rullstol*. En partikelförled i en substantivsamansättning verkar klart återhållande. De uppvisar bara 6 % särskrivningar mot förväntade 15 %, *till stånd, efter middag*. Även här kan förledslängden vara en bidragande orsak till sammanhållningen,

eftersom partikelförlederna i fyra fall av fem är enstaviga.

Namnförleder följs däremot mycket ofta av ett mellanrum, sällan av ett bindestreck. De bindestreck som ändå förekommer i sammansatta namn kan någon gång vara insatta för att underlätta läsningen. Namnförlederna i tävlings språket är dessutom långa, t.ex. *Amazon floden* och *tasomasi-stammarna*.

Ordlängd, prickar, betydelse

Sammansättnings längd, främst förledens, har tidigare elevspråksforskare tagit fasta på. De har alla funnit att en lång förled frestar till särskrivning mer än en enstavig förled. Jag har kommit till samma resultat. Av de observerade felskrivningarna har endast 52 % enstavig förled mot förväntade 66 %, och 48 % har flerstavig förled mot förväntade 34 %.

Jag gjorde också en mindre undersökning av ordlängden i sin helhet. Jag begränsade mig till den största ordklassen, substantiven, och då till tre- och fyrstaviga ord (319 ord). Minst utsatta för felskrivning är de tre- och fyrstavigar som har enstavig förled (*lastrummet*, *flygvärdinna*). Ord med tvåstavig förled däremot hör definitivt till det instabila ordförrådet (*sommarlov*, *väckar klocka*). Det är alltså inte i första hand sammansättnings längd som är avgörande för om ordet blir rätt eller fel skrivet utan förledens längd.

Ringar och prickar över *å*, *ä*, *ö* m.fl.

bokstäver samt andra diakritiska tecken i förleden, i den mån de förekommer i elevspråk, ställer till problem. Förklaringen skulle vara den skrivteknik som många handskrivare tillämpar: förleden skrivs, de diakritiska tecknen sätts ut och efterleden skrivs. Det visar sig också att när uppsatsförfattaren använder skrivmaskin eller ordbehandlare när felfrekvensen inte över slumpnivå. Ringar och prickar förvillar då inte skribenten. Förleder med diakritiska tecken är statistiskt sett längre än genomsnittet förleder. Men om förledslängden vore den utlösande faktorn för särskrivningen, så borde den sätta spår i maskinskrift i samma utsträckning som i handskrift – vilket den alltså inte gör.

Betydelseförhållandet mellan förled och efterled kan också påverka särskrivningen. Ämnesnamn i förled tenderar att behandlas på ett särskilt sätt; så har det sett ut alltsedan de medeltida läke- och örteböckerna. Inte sällan särskrivs ämnesnamnet. Fenomenet visar sig visserligen inte generellt i de tävlande mellanstadielevernas skriftspråk, men däremot vid betydelsere-lationen 'efterleden består av förleden, som är ett ämnesnamn'. *Vatten pölar*

och *sten-bänk* löper följaktligen större risk att bli felskrivna än *vattenflaska* och *stenmuseum*.

Sammanskrivningsfelen är av annan art än sär- och bindestrecksfelen. De avser ett begränsat antal två- eller flerordsuttryck som uttalas med sammanfatt-

Ämnesnamn i förled tenderar att behandlas på ett särskilt sätt; så har det sett ut alltsedan de medeltida läke- och örteböckerna.

ningsaccent. Mestadels rör det sig om adverbiala uttryck med obetonad första led. Felen kan undantagsvis avse ordgrupper med betonad första led.

Jag har i fråga om sammanskrivningar inte noterat samtliga felbelägg, endast antecknat hur många elever som skrivit ihop vissa uttryck. Vanligast är *iväg* (i 41 uppsatser) och *i allafall* (hopskrivet på tre olika sätt i 38 uppsatser), därefter kommer *varsin/varsitt* (i 31 uppsatser) och *iordning* (i 28 uppsatser).

Tendensen är – och har varit under 1900-talet – att alltfler uttryck godtas hopskrivna i de ordlistor som utges av Svenska Akademien och i Svenska språknämndens skrivregler. Skolelever går ofta ett steg före och skriver ihop vad som ännu ej är vedertagna ettordsuttryck. En intressant iakttagelse är att *iväg*, *i allafall* och *varsin* accepteras hopskrivna i SAOL 1998.

Utomspråkliga faktorer

De utomspråkliga förklaringarna till särskrivningar brukar handla om engelskt inflytande, om s.k. gestalttext eller om skolans skrivpedagogik. Endast gestalttextförklaringen får riktigt stöd i min undersökning.

Det är ju möjligt är att vuxna skribenter, som är väl förtrogna med engelsk stavning, låter sin svenska få en engelsk touch och därför avsiktligt särskriver vissa ord. Men jag har svårt att tro att svenska grundskolelever är så duktiga på konven-

tionell engelska att de av den anledningen skriver *klass resa* i löpande text.

I tävlingspråket används naturligtvis en del engelska ord och uttryck (ca 25 ordpar). Om skolelever tror att det är engelskt att skriva två ord i stället för ett, borde de följdriktigt särskriva merparten av de engelska ord de själva använder. Min exempel-samling visar att så inte är fallet. *Walkie-talkie* t.ex. skrivs med bindestreck eller isär, *popcorn* skrivs med bindestreck eller ihop och *makeup* skrivs lika gärna isär som ihop.

I den typ av text som Mats Mobärg kallar *gestalttext* möter man särskrivningar i rikt mått. För gestalttexten är det visuella intrycket särskilt viktigt; det rör sig om annonser och rubriker, offentliga namn, sammansatta boktitlar, varunamn på förpackningar m.m.

Här förekommer särskrivningar ömsom inuti rad, ömsom över radslut. Mobärg framhåller att även engelskan har sin gestalttext, där särskrivning är särskilt vanlig också efter engelska förhållanden.

Gestalttexten är sannolikt en faktor som påverkar skolelevers skrivsätt. När de formulerar rubriker eller textar snärtiga boktitlar, som t.ex. *Vild hästen* och PYRAMID MYSTERIET, kan de säkert vara påverkade av mönster i gestalttext. Mer än en uppsatsförfattare tycks faktiskt vara medveten om skillnaden mellan gestalttext och brödtext. Det händer nämligen att uppsatsens titel kommer igen som kapitelrubrik eller referens inne i texten

Pedagogiken vid den första läs- och skrivinläringen påstås vara en starkt bidragande orsak till de många särskrivningarna.

och då skriven på konventionellt sätt.

Pedagogiken vid den första läs- och skrivinlärningen påstås vara bristfällig och en starkt bidragande orsak till de många särskrivningarna i elevers uppsatsspråk. Dels är bindestrecken många i läseböcker för nybörjare, dels får eleverna lära sig att använda bindestreck (inuti rad) i vissa ord vid sina egna skrivövningar. Bindestreck i nybörjarböcker eller de första skrivövningarna är emellertid inte något nytt. De har funnits där i minst ett sekel, utan att störa nämnvärt.

Särskrivningar sägs därtill ha sin grund i den halvtexade handstilen, den s.k. SÖ-stilen, som infördes läsåret 1972 och var obligatorisk till 1985. Vissa bokstäver i SÖ-stilen är inte helt lätta att binda ihop. Särskrivningarna är emellertid så många också i maskinskrift (40 % av felen) att det är föga troligt att handstilen skulle spela någon avgörande roll.

En annan förklaring är att skolelever har svårt att avgränsa ordbegreppet. Det anser bl.a. Kent Larsson och antyder att

lärarna inte tillräckligt energiskt tar hänsyn till denna brist. Elever med svenska som modersmål har dock fullt klart för sig var ord- och morfemgränserna går. I tävlingsuppsatserna hamnar mellanrum och bindestreck alltid i en ordfog eller vid en morfemgräns, som i *lägen beten* och *telefonen*, aldrig någonstans mittemellan – utom vid avstavning i radslut: *halvsty-ster*, *inst-ängd*, *ka-nske*. Någon entydig förklaring till särskrivningarna är alltså svår att ge. ■

LITTERATUR

- Ekund, Brita (1986), Om särskrivning av sammansatta ord. *Språkvård* 2, 1986
- Fransson, Dag (1993), En brun hårig flicka. *Språkvård* 3, 1993
- Larsson, Kent (1984), *Skrivförmåga. Studier i svenskt elevspråk*. Malmö
- Mobärg, Mats (1997), Om särskrivning, engelska och gestalttext. *Språkvård* 1, 1997
- Mobärg, Mats (1998), Om gestalttext. *Språkvård* 1, 1998
- Pettersson, Ingrid (1972), *Särskrivning. Analys av ett språkfel*. Institutionen för nordiska språk. Lunds universitet

Aldrig mera en paneldebatt!

BENGT GÖRANSSON

Det offentliga samtalet är ett bildligt uttryck för den allmänna samhällsdebatten. Men det finns offentliga samtal i bokstavlig bemärkelse, minst lika viktiga för demokratin: debatter, utfrågningar, diskussionsmöten. Att få dem att fungera väl är en viktig språkvårdsuppgift. Bengt Göransson, ordförande i den statliga demokratiutredningen och tidigare utbildningsminister, har lett tusentals sådana samtal.

När jag lämnade regeringen 1991 gav jag mig själv ett löfte som jag lyckats hålla nästan hundra procentigt: aldrig mera frivilligt en paneldebatt! Jag hade under åren tvingats medverka i – och ännu oftare sitta av – massor av panelsamtal, det ena eländigare än det andra. Inte sällan orsakades eländet av dem som ordnat debatten eller av den som satts att leda den.

Organisatörernas misstag var – och är – nästan undantagsvis deras ambition att vara heltäckande. Den inbjudna panelen skall täcka alla aspekter på samtalsämnet. Ambitionen är god men riskabel. Jag har inte sällan träffat på paneler med sju eller flera deltagare, och de får mig alltid att tänka på en boktitel: Bonjour tristesse!

Men huvudproblemet är inte antalet panelmedlemmar utan det faktum att dessa experter, som behärskar var sin bit av helheten, efter sina inledningar skall diskutera med varandra. Alla andra i lokalen har bättre förutsättningar att samtala om inledningarna än de som sitter på podiet, eftersom dessa i regel aldrig besitter den helhetssyn som den intresserade publiken i bästa fall har. Panelen ställer nästan alltid helt irrelevanta frågor till varandra. Eftersom irrelevanta frågor också tar tid, har den mest engagerade publiken för länge sedan givit upp när den uttråkad efter ett par timmar får chansen att göra egna inlägg.

På vilket sätt syndar då debattledarna? Ett grundläggande fel är att de är för väl pålästa. Särskilt tydligt märker man det när något debattledarproffs har engagerats. En erfaren och klok journalist, helst känd från TV, känner trycket på sig att läsa på för att göra rätt för gaget, och läser på är precis vad han gör. Han får veta vilka frågor man från arrangörernas sida vill ta upp, och han skaffar sig så gott han kan bakgrundskunskap. Men hur mycket han än läser på hinner eller kan han aldrig lära sig mer än ytfakta. Det innebär att när en på djupet verkligt intressant synpunkt dyker upp, något som inte sällan bara den verkligt initierade noterar, brukar den utifrån inkallade väl påläste snabbt återföra församlingen till tristessen med påpekan- det att ”det här låter intressant, men vi har fyra frågor kvar som vi vill diskutera”. Det är inte länge sedan jag som inbjuden föredragshållare mötte en av dessa de väl förberedda som hade en oändlig frågelist från vilken han hämtade en ny fråga, så snart han märkte att både talare och publik hade nått något som kunde ha varit en naturlig slutpunkt för debatten. Efter två och en halv timme lyckades vi äntligen slita oss, vi som var panel. Åhörarna hade på klassiskt vis försiktigt troppat ut en efter en, ända till dess att man nådde artighetspunkten, den tidpunkt då bara akut trängande naturbehov kan få en erfaren och disciplinerad mötesbesökare att rymma fältet.

Så blir paneldebatterna inte sällan sammankomster som uppskattas bara av dem som blivit proffs på att ha tråkigt.

Dessa lite bittra och småelaka noter- ringar får vara bakgrund för följande syn- punkter på mötesledning och mötesledar- teknik. Jag har i ett nu ganska långt liv, som inte sällan utspelats på de arenor där

man håller sammanträden och möten, lärt mig ett och annat, alltifrån de tidiga ungdomsåren i nykterhetsrörelsen (IOGT- NTO), där mötesritualen gav en god träning i elementär mötesteknik, d.v.s. att som mötesordförande leda möten på vägen mot beslut. Den grundliga skolning jag fick där gav mig bl.a. den viktiga in- sikten att mötesordföranden är mötesdel- tagarnas förtroendeman, inte styrelsens, och att den tröghet som präglar mötes- reglerna är till för att skydda deltagarna/ fotfolket mot kupper, inte överheten. Därför har jag aldrig fallit för tesen att mötesordföranden genom sin bundenhet till regelsystemet skulle hindra mötesdel- tagarna från att komma med friska initia- tiv.

Mitt vuxna livs många offentliga sam- tal, som haft annan karaktär än förenings- mötets och beslutsförsamlingens, har vi- dare lärt mig att man som ledare för dessa inte kan tro att man bara kan ta med sig beslutsmötets regler till det öppna samta- let. Följande råd vill jag gärna ge dem som i dag ställs inför uppgiften att leda samtal.

1. Läs inte på för mycket!

Som jag redan påpekat lockas en påläst samtalsledare lätt att centrera samtalet kring sin egen kunskap. Eftersom den praktiskt taget alltid, hur mycket han än har läst på, är mindre än den som de in- bjudna experterna tillsammans bär på, be- gränsas samtalsytan. Samtalsledarens be- gränsade, i stället för deltagarnas obe- gränsade, perspektiv kommer att bestäm- ma vad samtalet handlar om.

2. Lyssna – och var nyfiken!

Lyssna på vad de inbjudna har att säga och tänk på vad de faktiskt säger. Ordval och formuleringar avslöjar ofta att den

som talar egentligen menar något annat än det han vill få oss att tro. Det kan räcka med att samtalsledaren drar en personlig slutsats av det sagda – utan något försök att beslå talaren med lögn – för att man skall tillföra ett samtal ny laddning. En försiktig formulering "Det du säger skulle man nästan kunna tolka som om du egentligen vore beredd att ..." kan vara oerhört effektiv. Den behöver inte framföras som fråga, det räcker att referera den egna iakttagelsen. Bland åhörarna finns alltid de som gjort samma notering som samtalsledaren och som är kapabla att dra slutsatser både av talarens kommentar till samtalsledaren eller till hans möjliga uteblivna kommentar.

Var därtill nyfiken! Och var nyfiken på riktigt! Det är bättre att samtalsledarens oförställda nyfikenhet får leda honom än att hans förklädda och utstuderade får göra det.

3. Ge plats för improvisation!

Om någon säger något oväntat och överraskande mår nästan alltid debatten eller samtalet bäst av att detta får utrymme. Inte sällan lockar det fram oförberedda, men viktiga inlägg från de andra i lokalen. Ibland händer det till och med att de säger det de inte alls hade tänkt att säga men nu inte kan låta bli.

Gör som en klok journalist brukar

göra. Avvik från planerna när det överraskande eller intressanta dyker upp, även om det innebär avvikelse från ämnet. För egen del brukar jag när jag öppnar för sådana utflykter koncentrera mitt tänkande på möjliga stigar på vilka samtalet kan återföras till huvudämnet.

Efter två och en halv timme lyckades vi äntligen slita oss, vi som var panel. Åhörarna hade på klassiskt vis troppat ut en efter en, ända till dess att man nådde artighetspunkten.

4. Samtal i stället för förhör!

De bästa samtalen är flöden, inte en strukturerad katalog av meddelanden. Jag har under de senaste tio åren lett ett stort antal samtal och debatter, framför allt i Stockholms ledande debatt-hus, ABF-huset, och funnit att det för åhörarna likaväl som för de agerande blir roligast om ett samtal får bli vad det blir. Associationer får flöda fritt, och någon gång finner man vid samtalets slut att det handlat om något helt annat än man tänkt sig.

Bara folk som vill vara förhørsledare kan beklaga detta. En gång möttes dåvarande utrikesministern Lena Hjelm-Wallén och Aftonbladets Olle Svenning i ett sådant samtal. Jag hade föreslagit rubriken "Europa efter muren", men de båda ville hellre tala om "Världen efter muren" (muren syftade först på Berlinmurens fall 1989) för att markera att Europa inte är allt här i världen. Efter dryga två timmar kunde jag tacka dem och notera att de nästan uteslutande talat om Europa. Just detta, att de faktiskt talat om Europa mer än om

världen, och att de utan att bli återförda till ordningen fått göra det, klargjorde bättre än något annat hur stark vår fokusering på Europa blivit i dag. De flesta åhörarna tycktes sätta värde på denna insikt, och efter vad jag minns var det inte en enda gnällspik som klagade över att man inte talat om ämnet.

5. Storforum bättre än panel!

Ibland är det nödvändigt att man sammanför ett antal experter i ett slags panel. Min erfarenhet är då att det bästa man kan göra är att inte låta dem samtala/debattera med varandra, utan bara med publiken. Varje expert får därför tio–femton minuter för att presentera sina tankar (d.v.s. om de är fyra eller högst sex till antalet, har man åtta experter kan de knappt räknas med mer än tio minuter). Sedan reserverar man högst tio minuter för direkta frågor och synpunkter från publiken, varefter experten i princip är befriad från vidare medverkan.

6. Spräng panelen – sätt medlemmarna långt ifrån varandra!

De flesta möteslokaler har biografmöblering, även om det kallas konferensmöblering när varje plats har skrivskiva eller bord. Och inget har förstört svenskt mötesliv så som biografen. När folketshusen skulle finansieras blev det med intäkter från biografen, och eftersom man behövde pengarna fick filmens krav formulera lokalens utformning. Så fick vi lokaler med sluttande golv, bekväma stolar, dämpad belysning och dämpad akustik. Mötesledningen satt på estraden, deltagarna såg inga andra ansikten än ”estradorernas”, av mötesdeltagarna i övrigt såg de bara ryggar, och så blev alla till slut åskådare till mötena i stället för deras deltagare.

I den gamla godtemplarrörelsen, IOGT-NTO numera, arbetade man efter ritual. Besökarna satt i en öppen fyrkant och varje sektion hade sin agerande mötestjänsteman. Inledning och avslutning gick till så att ordföranden läste en text från podiet längst fram, vice ordföranden som satt mitt emot tvärs över en öppen golvyta läste ett svar, varefter ytterligare två tjänstemän lämnade sina bidrag från sidosektionerna.

Först i mogen ålder har jag insett hur genial denna mötesordning var. Även om det var mycket folk på mötet behövde ingen se bara ryggar. Varje sektion lästes in i gemenskapen, eftersom den hade en aktör i sin krets.

Detta har jag prövat i vissa sammanhang där jag sprängt en panel och placerat ut panelinledare i skilda delar av en möteslokal. I stället för att sitta sida vid sida och i svårartade fall – med många och imponerande panelister/expert – samfällt uttrycka ett slags Högsta Sovjetrelation till sina åhörare kommer de att uppfattas som debattörer med i varje fall fysisk hemvist i den del av lokalen där de sitter. Allra bäst fungerar denna metod om publiken sitter vid mindre bord och serveras kaffe; då kan åhörarna gå hem efter att ha haft möjlighet att i varje fall tala direkt med minst en av panelens deltagare. I min IOGT-NTO-förening har denna metod varit mycket lyckad.

7. Frågor hem i stället för på plats

Ofta är det ansvariga personer, politiker, chefspersoner o.s.v., som medverkar i paneler och samtal. En bra idé att ge spänst åt samtalet är att i stället för att bara ställa de ansvariga till svars låta dem sammanfatta andras synpunkter i akt och mening att ta med sig dem hem. I synner-

het när vi haft en minister i huset har denna metod visat sig både rolig att följa och fruktbar med tanke på vad som hänt efteråt. Vederbörande har fått lyssna tålmodigt under ett par timmar där inbjudna talare och intresserade åhörare redovisat synpunkter på ministerns revir. En halvtimmes sammanfattning, ett slags kom-ihåg-lista för hemmabruk föredragen av ministern, blir då ett bra mycket bättre besked än aldrig så klipska och kvicka avvärjningsvar under debattens gång.

8. Slopa talarlistan!

Vid beslutsmöten måste ordföranden fördela ordet rättvist. Först anmäld får tala först. Vid debatten eller samtalet är denna metod förkastlig. Ett anförande i en kontroversiell fråga lockar alltid ett antal åhörare som går dit i syfte att opponera och de förbereder sig noga. Om man då låter folk tala i den ordning de begärt ordet får man inte säl- lan en ändlös karavan av likalydande åsikter, vilket gör att också ett och annat spänstigt inlägg framstår som tråkigt. Mötesledaren skall i stället bemöda sig om att erbjuda ordet till dem som kan väntas ha olika meningar. Om man är många i stor lokal skall man låta ordet gå till skilda delar av salen, så att de som utgör publik känner att deras del av lokalen är med i debatten.

Inte heller behöver man anstränga sig för att alla som begär ordet skall få det. Inget är så negativt som om debatten fortsätter därför att det finns folk kvar på

talarlistan, inte därför att en intresserad publik sitter kvar i lokalen.

I ABF-huset försöker vi bryta efter två timmar eller allra senast efter två och en kvart. Att det finns frågor kvar som inte

hunnit ställas är ett värde: de ställs då i foajén som efter avslutat möte har en grupp ivriga samtalare kvar i stället för att alla åhörare befriat störtar ut ur huset glada över att den sista frågan äntligen ställts i möteslokalen.

En fråga som jag ställts inför när jag lett samtal i vilka publiken fått tillfälle att delta är den om jag skall nämna namnet på den som får ordet. Jag har efter moget övervägande bestämt mig för att oftast avstå från att känna igen

också mina bekanta. Var och en som begär ordet får presentera sig själv. Någon gång har jag fått förklara för en gammal kompis att jag inte alls glömt bort vad han heter men att förstagångsbesökaren i lokalen snabbt marginaliseras och känner sig utanför om han märker att kanske hälften av publiken känner både varandra och mötesledaren.

9. Subjektiv men inte dominera

Den som är mötesledare har rätt att vara subjektiv. För egen del förbereder jag mig alltid genom att ha några slutord i beredskap, ord-på-vägen som anknyter till ämnet eller dagen. Jag försöker alltid när jag lyssnar hitta hos varje inbjuden medverkande någon tanke som jag kort kan associera till eller kommentera. Jag avstår från att upprepa sammanfatta debatten.

Jag har efter moget övervägande bestämt mig för att oftast avstå från att känna igen också mina bekanta.

Folk som går på debatter är i regel minst lika kloka som jag och kan själva dra slutsatser.

Däremot kan en udda och skenbart ämnesfrämmande association väcka intresse och ge nytt bränsle för en fortsatt debatt.

10. Alla föredrag är inte debattinledningar

Bland det svåraste som finns är att ordna frågestunder efter föredrag. Bra föredrag inbjuder till tankeverksamhet, men det är inte detsamma som att de utan vidare inbjuder till omedelbara kommentarer. Ett bra föredrag skall ha en ordnad och för åhörarna begriplig struktur, d.v.s. den som lyssnar skall märka både att föredragshållaren vet vad han eller hon talar om, att vederbörande har förberett sig och att det finns en tanke, en avsikt bakom framförandet. Vilket är budskapet?

Många genomarbetade föredrag är dessutom stilistiskt sammanhållna, vilket gör att de vid sidan av ett faktainnehåll också har en relativt fast form. När föredragshållaren sätter punkt är det punkt han sätter. Frågor till föredrag får därför gärna karaktär av randanmärkningar eller utgör önskemål om förtydliganden. En debatt som följer på ett föredrag bör helst ha en annan startpunkt än föredraget om intresset skall hållas vid liv. För egen del undviker jag till följd av denna insikt numera helst att delta i en samtalspanel efter att ha hållit en större inle-

dande föreläsning. Det är inte juste mot dem som sitter i den efterföljande panelen; bättre är att de utifrån helt egna utgångspunkter belyser sitt ämne utan att den tidigare föreläsarens långa inlägg tynger ned samtalet och får det att kantra.

En variant är att efter akademiskt mönster utse en kommentator/opponent som får lite längre tid än vid en debatt – minst femton minuter på ett fyrtiofemminuters föredrag – för att lyfta fram frågor eller polemisera mot slutsatser.

11. Skriv inte publiken på näsan!

Man skall aldrig underskatta folks förstånd men heller inte överskatta deras kunskaper. Denna klassiska regel för folkbildare är bra att som samtalsledare komma ihåg. Åhörarna kan ta ansvar för sin egen åsiktsbildning. Det leder också till slutsatsen att man som debattledare vid möten där några deltagare kommer till "fiendeland" måste vara särskilt vaksam.

Jag har någon gång mött kritik för att ha varit för vänlig mot eller för generös med tid åt en inledare som kan antas befinna sig i minoritet i lokalen. Om en moderat riksdagsledamot gästar ett kampanjmöte som en LO-fackförening ordnat,

måste mötesledaren sörja för att denne får rikligt med tid, får chans att tala till punkt och inte blir vantolkad. Uppträder man anständigt är chansen större att vederbörande tar med sig några begrundande tankar hem i stället för att tycka att hans fördomar blivit bekräftade.

En variant är att efter akademiskt mönster utse en kommentator/opponent för att lyfta fram frågor eller polemisera.

Ett konkret exempel: för några år sedan ordnade vi i ABF-huset ett samtal om etiska perspektiv på politiken mellan dåvarande ordföranden i det socialdemokratiska kvinnoförbundet Margareta Winberg och Livets Ords ledare Ulf Ekman. Dagarna före anmälde upphetsade Livets Ord-antagonister att de tänkte använda kvällen till en frontalattack mot Ekman. Det såg vi till att de inte fick något tillfälle till. Just därför blev det samtalet lika spännande som spänstigt, lika klagörande som överraskande. Jag tror att också Livets Ord-folket kände sig väl bemötta i ABF-huset, och det såg jag som en framgång för samtalet som umgängesform.

12. Ställ inte folk mot väggen men knyt ihop säcken!

En erfaren debattledare bör förbereda inte bara inledning utan framför allt avslutningen. Inledningen kan göras kort – det är viktigare att introducera de medverkande än att inleda samtalet. Folk som kommer på möten vet i regel vad debatten skall handla om. Introduktionen skall vara vänskaplig. Jag avskyr hurtiga utrop av typen ”Nu skall vi få ställa NN mot väggen!”. Den som ställs mot väggen blir orörlig – man brukar ställa personer som skall arkebuseras mot väggen som bekant – och hamnar i en försvarsposition, där han i varje inlägg anar försåt. Välkomna med värme, även om det är politiska motståndare; av värmen överraskas den från fiendeläget inbjudne och öppnar sig ofta mer än han från början tänkt.

Avslutningen måste man däremot lägga ned mycken möda på. Vilken avsikt har arrangören? Har han något eget budskap som han vill föra fram? Se då till att detta budskap kan uttryckas i en eller ett

par meningar och använd debatttiden till att söka hitta formuleringar hos debatt-deltagarna som stöder budskapet. Skulle detta stöd ha getts i en bisats, tala om det. Tyngden i budskapet minskas inte av att den man refererar till inte gjort det till huvudsak.

Jag har under hela mitt vuxna liv i folk-rörelsesamhället samlat texter – notiser, också udda sådana, dikter, uttalanden o.s.v. – som jag kan använda som några ord på vägen hem till dem som besökt möten jag har lett. Dessa slutord kan när det blir som bäst bli en god och oväntad sammanfattning av en kväll. Och de ger alltid beskedet till mötesbesökarna att mötesledaren tänkt igenom mötet hela vägen ända till slutet.

13. Använd ett konkret språk!

Ett samtal mår väl av att det förs med ett språk som är lätt att förstå. Därmed menar jag inte att det skall föras på ett i dålig mening förbarnsligt språk utan att det bör vara konkret, i synnerhet när det handlar om teorier. Många inbillar sig att teoretisk och abstrakt är synonyma begrepp, och det är de inte. Jag har i de allra flesta föredrag, anföranden och debattinlägg behandlat teoretiska frågor men ansträngt mig att vara konkret. Det skulle aldrig falla mig in att tala om kulturutbud om jag kan säga böcker och teater. En upprörd partivän förebrände mig en gång när jag hållit ett skolpolitiskt anförande för att jag upprepat talat om ”skolklasser”: inte en enda gång sa du ”arbetsenhet”, vilket var det byråkratiska kodord med vars hjälp skolans förändring skulle frambevärjas.

Förkortningar bör man undvika och bransch- och specialistord är det klokt att förklara. Debattledaren behöver inte visa

sig duktig genom att förklara ord och förkortningar som andra använder – lät dem göra det själva. Som minister tog jag alltid tid på mig att säga Skolöverstyrelsen, eller förkortat överstyrelsen, men aldrig SÖ. Det gällde också i riksdagsdebatter (kanske inspirerades jag härvidlag av Doktor Gormander som sökte i uppslagsböckerna efter den store pedagogen El Gerotti, innan han kom på att det var förkortningen på läroplanen för grundskolan, LGr80).

Däremot använder jag gärna ovanliga ord som torde vara begripliga – ord som *ömkansvärd* och *lödighet* förstår i regel också den som inte själv använder dem.

14. Lyssna på metaforer!

De flesta talare gillar att använda bilder i sina tal. Jag brukar notera dem och har lärt mig en enkel tumregel för att kunna bedöma om de är relevanta. Fullfölj bilden så långt det går – tillämpa den till dess yttersta konsekvenser. Om det då visar sig att den inte håller, har man skäl att ifrågasätta talarens argumentering. (Jag bortser här från de uppenbara tokbilder man ofta möter av typen ”Man får se upp så man

inte sågar sig i grenen” – sagt av känd politiker.)

Ett exempel på hur denna bildtolkning kan ge nya ingångar i en debatt: jag deltog nyligen i ett samtal om Europeiska unionen, där föredragshållaren argumenterade för en bättre samordning av regelsystemen för frivilligorganisationerna i Europa. Bristen på enhetlighet karakteriserade han med orden ”Det ser ut som en schweizerost” för att vi skulle förstå hur ihåliga systemen var och hur dåligt de fungerade. Hans bild fick mig att tänka mera på ost än på regelsystem. Det föranledde mig att i ett inlägg ställa frågan om schweizerosten möjligen tillförs någon kvalitet av hålen. Skulle den smaka bättre om den var kompakt? Svaret är inte givet, men jag försäkrar att den följande debatten inte präglades av samma självklarhet som den hade gjort om alla hade godtagit metaforen som relevant.

Till sist

För mötesledaren/samtalsledaren är det viktigare att tänka igenom mötet i förväg än att tänka igenom samtal eller debatter innan de satt i gång. ■

FRÅGOR & SVAR

En talib?

V arför används pluralformen *talibaner*? *Taliban* är redan plural på pashtu av *talib*. På engelska används normalt *taliban* (ibland *talibs*), på franska oftast *talebs*. Att en felaktig pluralform någon gång används även på engelska eller franska är en tveksam ursäkt för att vi ska använda fel form även på svenska. Man borde acceptera *taliban* också som bestämd pluralform. Vill man inte använda *taliban* i plural menar jag att pluralformen på svenska bör vara *taliber*.

Tjänsteman på UD

Svar: Det vore förmodligen mycket svårt att nu försöka få igenom *talib* som singularform i stället för *taliban*. Nu har vi grundordet *taliban* som måste kunna böjas på svenska, och då är *talibaner* den naturliga pluralformen. Detta gäller oavsett om ordet tillkommit genom en missuppfattning av vad *taliban* motsvarar i originalspråket. Ordet har i svenskan anslutit sig till personbeteckningar på *-an*.

Att ha *taliban* som ett oböjligt ord i såväl singular som plural, och i såväl obestämd som bestämd

form, avvisar vi bestämt. Det bryter helt mot alla böjningsmönster. Det skulle ställa till stora problem att importera flera främmande pluralformer till svenskan. Vi har nog med problem med *-a* (*centra*) och *-s* (*partners*).

För övrigt verkar det vara svårt även för engelsktalande att förstå att *taliban* skall vara pluralform, om man får döma av de träffar man får på *talibans* på webben. Och likaså får man många träffar på *les talibans* på franska.

Birgitta Lindgren

Informationer

V är rektor brukar på sin dagordning vid skolans gemensamma arbetsplatsträffar meddela att han ska ge några "korta informationer". Jag har sett i Svenska Akademiens ordlista att *information* tydligen kan användas i plural, men jag tycker att det låter konstigt. Hur används ordet *information* egentligen?

Komvuxlärare

Svar: Man kan använda *information* i plural. Men pluralformen *informationer* är långt mindre vanlig än

singularformen. I många fall går det lika bra att använda singular. I det fall du nämner kunde det lika gärna heta *lite information* eller *kort information*. I vissa fall passar dock pluralformen bra, t.ex. när det är fråga om underrättelser i diplomat- eller spionsammanhang, såsom i följande exempel: "Presidenten sade att han varken hade informationer eller bevis för att kommunisterna vore villiga att förhandla."

Birgitta Lindgren

Dessas

F ör någon tid sedan använde jag formen *dessas* i en text i formellt stilläge. En arbetskamrat sade att man inte kan skriva så; det heter *deras*. När jag söker på *dessas* i Språkbankens textsamlingar <<http://spraakdata.gu.se>> hittar jag dock åtskilliga belägg. Är det fel?

Björn Melander, utredare

Svar: Det går utmärkt att skriva *dessas*, den plurala motsvarigheten till *dennes*, *dennas* och *dettas*. Men ibland träffar man på vanföreställningen att det måste heta *deras*. Troligen

FRÅGOR & SVAR

beror den på en missuppfattning av en rekommendation om formen *dess* i flera språkriktighetshandböcker, t.ex. Erik Wellanders klassiska "Riktig svenska" (s. 119 i 1973 års upplaga). *Dess* kan bara syfta på ett ord i singular och måste med plural syftning bytas mot *deras*: "ett segelfartyg och dess historia"; "tre segelfartyg och deras historia". Denna regel har alltså inget att göra med *dessas*.

Det bör tilläggas att *dessas* är en mycket ovanlig form, liksom *dennas* och *dettas*; något vanligare är *dennes*. *Dessas* kan behövas när man vill syfta på en substantivfras (eller pronomenfras) med plural betydelse som stått tidigare i meningen eller texten men inte varit subjekt. *Dessas* markerar då en syftning på annan satsdel än subjektet. Ett autentiskt exempel: "Faktiskt är lavar och mossor ett främmande släkte även i växternas egen värld. De är överlevande från förlorade urskogar och driver efter *dessas* undergång sin säregna utveckling vidare." *Dessas* i stället för *sin* eller *deras* i den andra meningen tydliggör att det är urskogarna som gått under, inte mossor och lavar.

Syftningsproblem av detta slag är ovanliga. Därför är

det fullt möjligt att i stället skriva *deras* också i åtskilliga av de sällsynta *dessas*-meningarna i modernt skriftspråk. "Essäförfattarna fann att Sundman gestaltade en motvillig och sammansatt fascination inför stora män

Skriver man *styla* eller *stajla*?

och *dessas* ondska"; "Däremot riktade han kritik mot de idrottsintresserade. *Dessas* mentalitet beskrivs som en blandning av infantilism och senilitet." Men *dessas* är alltså helt korrekt i sådana meningar. Stilläget blir mer formellt, och författaren signalerar distans till de företeelser eller personer som *dessas* syftar på.

Olle Josephson

Stajla och styla

Skriver man *styla* eller *stajla* (och *stajling*), exempelvis i betydelsen att fixa i ordning och göra sig vacker inför visning eller utställning?

Jan Petersson,
Svensk mjölk

Svar: Svenska Akademiens ordlista anger båda formerna, d.v.s. *styla/stajla*, *stylist/stajlist* o.s.v. Vi förordar formerna med *aj*. I enlighet med svensk ordbildning (jfr *boxning*, *dopning*, *mobbning*) bör det också heta *stajling* (i ordlistan står det *stajling*). Formerna med *y* är fortfarande vanligast i bruket, med undantag för *stajla*, som nästan är lika vanligt som *styla*. Stavning med *aj* är vanligast i betydelsen 'glänsa', 'visa upp sig'.

Ola Karlsson

Wilken färg är naturfärg?

Vad betyder *naturfärg/naturfärgad*? Syftar narturfärg till färger i naturen som grönt och brunt, eller är naturfärg något som hänför sig till t.ex. ett materials eller varas naturliga färg?

Martin Brunnkvist,
Svensk byggtjänst

Svar: *Naturfärg(ad)* kan ha flera betydelser. I ordböckerna hittar man i regel bara en av *dessas*, ungefär 'ursprunglig färg hos visst material, särskilt om färg i en skala

FRÅGOR & SVAR

från smutsvitt till brunt'. Dessutom kan det ibland betyda 'den naturliga färgen hos något, till skillnad från det som har tillsatts färg' (denna innebörd tas upp i Svenska Akademiens ordbok). Det händer också att man avser 'färger man hittar i naturen, naturnära färger' ("även utvidgat om andra naturfärger", står det i Svensk ordbok). Den första betydelsen är den grundläggande och klart vanligaste.

Ola Karlsson

Familj utan barn

V i är några personer som sitter och diskuterar hur *familj* definieras. Några av oss anser att man är familj om man är ett par utan barn, likaväl som om paret har barn. Några av oss anser att man per definition inte är någon familj om man inte har barn. Då är man "bara" ett par.

Marie Edholm

Svar: Enligt Svensk ordbok (Norstedts, 2000) verkar man inte utgöra någon familj om man är ett par utan barn. Där kan man läsa att ordet betyder 'hushåll bestående av föräldrapar och

deras barn' och att det även används "om liknande grupper med endast en förälder eller med ytterligare släkting eller annan medlem". Av dessa två definitioner att döma inbegriper *familj* relationen förälder-barn.

Men det här är som sagt ordboksdefinitioner. Kanske behöver ett par inte ha barn för att utgöra en familj. Ser man till hur *familj* används inom rättsområdet familjerätt är barn inte ett nödvändigt krav. Snarare handlar det om mellanhavandet inom ett par (ogift eller gift) som bor tillsammans under äktenskapsliknande former. Inom ett område som familjerådgivning innebär ju en sådan verksamhet att rådgivaren genom samtalsterapi hjälper par (med eller utan barn) med samlevnadsproblem.

Martin Ransgart

Mission impossible?

P å UD använder man numera ordet *mission* i betydelsen 'uppdrag', med hänvisning till att den betydelsen finns med i Svenska Akademiens ordlista.

För mina öron låter "missionen i Makedonien"

komiskt med tanke på hur lite släktskap den missionen har med den vanliga missionen. Tycker ni att detta är en bra översättning av engelska *mission*?

Anita

Svar: Givetvis är det olämpligt att använda *mission* i andra betydelser när det finns stor risk att den vanliga religiösa betydelsen kan aktiveras. Det gäller nog särskilt betydelsen '(officiellt) uppdrag'. En något annan betydelse är '(självpåtagen) uppgift, kall': "Här har Sverige något av en mission att fylla". Ingen av dessa betydelser är särskilt ny, men uppdragsbetydelsen har sannolikt fått ökad spridning på senare år.

Jan Svanlund

Människans ursprung

J ag undrar över ordet *människa*. Vad har det egentligen för betydelse och ursprung?

Alexandra Nylén

Svar: Ordet *människa* har verkligen en intressant bakgrund.

Det är ett substantiv bildat långt tillbaka till ett adjektiv, som i sin tur är

FRÅGOR & SVAR

bildat till *man*. Ursprungligen betydde *man* 'människa'. Senare fick *man* även betydelsen 'människa av manligt kön', en betydelse som i dag får anses som den primära.

Den ursprungliga betydelsen av *människa* var troligen 'mänsklighet', 'mänsklig natur' e.d. Man får sedan tänka sig en betydelseövergång till beteckning för en enskild individ. Det bakomliggande adjektivet fanns i fornsvenskan, *mänsker*, men då med en mer specialiserad betydelse 'mild, givmild'. I modern svenska är det försvunnet. I isländska finns det dock kvar än i dag: *mennskur*. I modern svenska har vi i stället ett nytt adjektiv bildat till människa: *mänsklig*.

Det är vidare märkligt att /sk/ i *människa* uttalas med sj-ljud. Det förväntade uttalet är /s+k/, jämför t.ex. *utrikiska*. Men troligen har vi lånat in *människa* från lågtyska (det språk som dominerade i norra Tyskland fram till 1600-talet), där motsvarande ord hade sj-uttal.

Det innebär att vi, åtminstone under en period, dels hade ett inhemskt bildat *mäniska* med betydelsen 'mänsklighet', 'mänsklig natur' (eller möjligen bara

specialbetydelsen 'mildhet, godhet'), dels ett inlånat (eller en av lågtyska påverkad form) *människa* med den betydelse ordet har i dag. Faktum är att det motsvarar situationen i isländskan, som dels har *mennska*, men då bara som efterled i sammansättningar,

Getöga innebär alltså att hålla ett vakande öga på något (boskapen).

med en lite vag betydelse, t.ex. *gódmennska* 'godhet', *sjómennska* 'duglighet som sjöman', dels *mannelskja* 'människa'.

Birgitta Lindgren

Kasta ett getöga

Vad vet ni om bakgrunden till uttrycket *kasta ett getöga*?

Sven Gustafsson

Svar: *Kasta ett getöga* kan betyda 'kasta en snabb blick (på något)' eller 'kasta en ilsken blick, blänga' (för den senare betydelsen används ibland även *ge någon ett getöga*). Men *getöga* betyder

här inte 'öga på en get' utan går tillbaka på ett älderdomligt, fornnordiskt verb *geta* (*gäta*), 'vakta, förvara, vårda, ge akt på (något)', ofta med betydelsen 'vakta, valla (boskap)'. En som vallade djuren kunde benämnas *getare*. *Getöga* innebär alltså att hålla ett vakande öga på något (boskapen). *Geta* är besläktat med verben *gissa*, *gitta* och *förgäta*.

Eftersom folk inte längre känner till verbet *geta* är det inte så konstigt att man tror att *getögat* har att göra med ögat på en get (det har för övrigt många ordboksredaktioner också trott). Ur denna föreställning har säkerligen ett antal folketymologier spritt sig.

Ola Karlsson

Flerling

Det finns en tidning i Finland som heter *Flerlingsfamiljer* och ett förbund som heter *Finlands flerlingsfamiljer*. Även i norskan verkar ordet *flerling* förekomma i anknytning till texter om flerbarnsbörd, d.v.s. att en kvinna föder flera barn vid ett och samma tillfälle. Förr eller senare kommer ordet in

FRÅGOR & SVAR

i lagstiftningen, så det vore bra att veta hur ni på Svenska språknämnden ställer er till ordet *flerling*.

På finska används ordet *monikkoperhe*, och det innebär uttryckligen att en familj har tvillingar, trillingar eller andra "lingar", alltså flera barn som är födda samtidigt. Ordet *flerbarnsfamilj* är ju dessvärre upptaget för en annan betydelse.

Margareta Ölwe på Svenska Tvillingklubben i Sverige hävdar att de som arbetar där brukar tala om *flerbördor* och *flerlingar* och att man på engelska säger *multiples*.

En del personer tycker man borde säga *flerlingfamiljer* (utan *s*) analogt med orden *tvillingfamilj* och *trillingfamilj*. Själv tycker jag ordet *flerlingsfamilj* för ljudbildens skull fordrar ett foge-s. Vad tycker ni?

Silva Lindberg,
Svenska språkbyrån,
Helsingfors

Svar: Vi tycker att *flerling* verkar utmärkt.

Sedan är det inte alldeles självklart vad det skall heta när det står som förled i sammansättning. Det kan bara heta *tvillingfamilj* och *trillingfamilj*. Men för övriga "lingar" verkar det växla något. Svenska akademiens ordlista har *fyrtings-*,

femlings- och *sexlingsbörd*.

Man kan dock hitta exempel som *femlingmamma* i tidningstexter.

Foge-s är över huvud taget inte något givet vid ord på *-ling* och de ord på *-ing* som inte är substantiveringar av verb. Jämför *förstlingsverk*, *främlingsfientlig*, *åldringshem*, *nidingsdåd*, *strömmingsfiske*, men *tvillingmamma*, *trillingmamma*, *kycklingrätt*, *drottningkrona*, *getingstick* och *ynglingasinne*

Eftersom det nu finns ett sällskap som heter *Finlands flerlingsfamiljer*, så kan det avgöra saken och bilda mönster för andra sammansättningar med *flerling*.

Birgitta Lindgren

Human resources

Jag undrar om ni rekommenderar någon svensk översättning av *Human Resources*?

Håkan

Svar: Modeuttrycket *human resource(s)* används på en mängd olika sätt, ofta vagt och luddigt, ibland i praktiken liktydigt med gamla etablerade beteckningar. *Human resource(s)*

står t.ex. ofta för vad som annars alltid har kallats *personalavdelningen* på ett företag.

I andra sammanhang står uttrycket för detsamma som uttrycken *personalrekrytering*, *personalvård*, *person(al)utveckling*, *mänskliga resurser*, *humankapital*.

Jan Svanlund

Energikaka

Vad kan man säga i stället för "energy bar", d.v.s. ett litet mellanmål som kan vara antingen av t.ex. choklad eller nötter eller müsli och vars uppgift ska vara att ge lite snabb energi? Har vi någon svensk motsvarighet till *anglicismen bar*?

Charlotta af Hällström,
Svenska språkbyrån,
Helsingfors

Svar: Vi avråder från *bar* i den här betydelsen. Visserligen är det kort och behändigt. Men *bar* har bara funnits i svenskan om ställe där man serverar alkohol vid en disk eller ställe där något annat serveras, t.ex. en *salladsbar*. Vi har inte haft ordet i den grundbetydelse som finns i engelskan: 'stäng', 'ribba' e.d.

Flera ord är möjliga:

FRÅGOR & SVAR

energikaka, energibit, energistycke, energistav och energistång.

Efterleden *-bit* och *-stycke* är dock kanske för alla vaga.

Efterleden *-stav* och *-stång* motsvarar det engelska ordet *bar*. Men det begränsar benämningen till produkter med en viss form, och det är inte säkert att alla producenter väljer den formen.

Goodsaker som kallas *stång* på rikssvenska har just den avlånga formen: *lakritsstång* och *polkagrisstång*. I finlandssvenska öron kan däremot *energistång* låta bra, eftersom man på finlandssvenska kallar en *chokladkaka* för *chokladstång*.

Sammanfattningsvis verkar *energikaka* ändå vara bäst. Jämför med *chokladkaka*. Och det ser faktiskt ut att redan vara i bruk att döma av träffar på webben.

Birgitta Lindgren

Ord med interaktion

Jag studerar vid Södertörns högskola och skriver en essä om *interaktivitet*. Jag är intresserad av hur ordet används och vad det innebär. Jag har letat i

etymologiska ordböcker efter ordets historia och hittar ingenting. Nu undrar jag om ni kan hjälpa mig. Det är *interaktiv* och *interagera* jag är intresserad av.

Heidi Backman

Svar: Nationalencyklopedins ordbok (NEO) har artiklar om både *interaktion* och *interaktiv*. Med *interaktion* avses vanligtvis ett socialt växelspel mellan personer (ex. "interaktionen i gruppen var dålig"). Ordet är troligen inlånat från engelskans *interaction*, och första belägget i svenskan verkar vara från 1958. Det används även mer specifikt i sammanhang där samspel mellan datoranvändare och dator äsyftas, troligen sedan 1980-talet då datorn gör sitt intåg i var människas liv.

Interaktiv används om någonting som sker i samarbete mellan datoranvändare och dator. Att ett program är interaktivt innebär att man har möjlighet att föra en dialog med programmet och på så sätt påverka vad programmet gör. Även en webbplats kan vara interaktiv, vilket innebär att besökaren kan påverka vilken information som lagras och visas där. Det kommer med stor sannolik-

het från engelskans *interactive* och gör i datorsammanhang sitt inträde i svenskan i slutet på 1970-talet; Språknämndens äldsta belägg är från 1977.

Interaktiv kan även förekomma i en mer allmän betydelse om något som avser eller utgör interaktion, t.ex. *interaktiv teater*. Denna användning är ovanligare, men äldre. Vårt första belägg kommer från en artikel 1970 av statsvetaren Leif Lewin: "...en interaktiv modell med en långt intimare växelverkan mellan folket och de politiska eliterna".

Verbet *interagera* är inte upptaget i NEO, men däremot i den elfte upplagan av Svenska akademiens ordlista från 1986. Ordet används i betydelsen 'påverka varandra', 'stå i växelverkan', och ofta i sammanhang där samspelet mellan dator och användare uppmärksammas. Antagligen har vi genom ett så kallat översättningslån hämtat det från engelskans *interact*.

Interaktivitet har varit i bruk i svenskan sedan 1990-talets början, ungefär i betydelsen 'möjlighet till interaktion mellan dator och datoranvändare'. Någon gång har det dock samma allmänna betydelse som

FRÅGOR & SVAR

interaktion: ”Fyra, fem man verkar spela ett eget anfallsspel utan interaktivitet mellan lagkamraterna” (Svenska Dagbladet 12 juni 1997).

Martin Ransgart

Punkt efter rubrik?

Mina kollegor menar att eftersom man ibland använder utropstecken och frågetecken i rubrik och mellanrubrik, bör man för att vara konsekvent också sätta ut punkt efter rubrik. Jag hävdar dock att punkt i rubrik inte ska förekomma. Har jag rätt, och vad är i så fall bakgrunden till denna regel?

Anna Skaffman, Tre art reklambyrå, Göteborg

Svar: I typografiska handböcker står alltid: Sätt aldrig punkt efter rubrik. Någon motivering brukar inte anges, men det handlar helt enkelt om en gammal konvention. Att hitta bra motiv är dock inte svårt: den utelämnade punkten signalerar till läsaren att det handlar om en rubrik, och eftersom rubriken står ensam behövs heller inget skiljetecken för att förtydliga

gränsen mot omgivande text. Däremot är det tillåtet att sätta ut frågetecken och utropstecken efter en rubrik, eftersom dessa tecken anger att det är en fråga respektive ett utrop.

Undantagsvis kan dock punkt efter rubrik tänkas:

1. I s.k. radrubriker bör det vara punkt – för att avskilja dem mot den första meningen i löptexten, som ju börjar på samma rad.

2. En viss typografisk frihet och lekfullhet måste alltid vara tillåten. Punkt efter rubrik är inte helt ovanligt i reklamannonser, där det ju ofta experimenteras med typografin.

3. Består rubriken av flera meningar utan radbyte vid ny mening, måste punkt eller annat skiljetecken sättas ut mellan meningarna. Efter den sista meningen sätts dock punkt inte ut (”När Nick Carter drevs på flykten. Kampen mot smutslitteraturen 1908–1909”). Denna typ av flermeningsrubrik förekommer mest i boktitlar och liknande. Observera att i motsats till rubriker avslutas text i fot- eller slutnoter liksom bild- och figurtext vanligen med punkt, även om texten bara består av ett enda ord.

4. Gränsdragningen

mellan rubrik och löptext kan ibland vara oklar. Ensamma rader i en företagsannons i telefonkatalogen, är de rubriker eller ensamma löptextrader? I Gula sidorna kan man se att sådana texttrader ibland förses med punkt, ibland inte.

Men detta är som sagt undantag. I övrigt bör man så långt möjligt följa huvudregeln att inte använda punkt efter rubrik.

Ola Karlsson

Fax-back och hämtfax

Finns det något bra uttryck på svenska för *fax-back*, ett system där man ringer upp ett särskilt nummer och sedan automatiskt får uppgifter skickade till sin telefax?

Lars AG Carlsson, PRV

Svar: Ja, *hämtfax* har existerat sedan ett antal år tillbaka och var också den svenska benämning som Terminologicentrum TNC gick ut med redan 1993. Vid en sökning på nätet ser man att *hämtfax* dessutom är avsevärt vanligare än *fax-back*.

Ola Karlsson

Skriva kollektivt och skyffla text

AMELIE OESTREICHER

Tack vare datoriseringen kan tidningsredaktionerna rationalisera sitt arbete. Förut gick en artikel från reporter till redaktionssekreterare, redigerare och korrekturläsare. I dag kan den skrivas direkt för ett givet utrymme som ska fyllas enligt en färdig mall. Amelie Oestreicher, språketare vid Uppsala universitet, har undersökt vad rationaliseringarna betyder för nyhetsartiklarnas utformning.

Under senare år har många tidningsredaktioner, liksom en rad andra skrivarbetsplatser, rationaliserat sin textframställning. Ordbehandlare, personatorer och elektroniska nätverk har fört med sig att allt fler texter läggs in direkt av skrivande reportrar i färdigmallade utrymmen på tidningssidorna. Effekten är en förändring från kollektivt skrivande i riktning mot enpersonstexter.

För en utomstående betraktare kan det

vara svårt att få en bild av vad denna förändring innebär. I spalterna framträder inga andra spår av redaktionernas textarbete än namnen på skrivande reportrar och på fotografer, trots att betydligt fler kan ha arbetat fram texten.

Men också tidningsmakarna uppfattar inte alltid förändringens praktiska följder. När tidningar gått över till ny teknik har man från ledningshåll ofta räknat med extremt ingreppsaktiva och effektiva medarbetare som tar över arbetet från bortrationaliserade kolleger. I min doktorsavhandling *Bearbetning av nyhetstext* (Uppsala, 2000) kan jag visa att det är tvärtom. Med fler led i textframställningen, inte med färre, och med större möjligheter till kollegial uppbackning blir granskarna som mest aktiva. När man vet att man kan pröva olika lösningar på kolleger som ställföreträdande läsare och att idéer kan modifieras av personer med rätt och skyldighet att reagera, då blir också bearbetningen effektiv.

Tidigare hade svenska dagstidningar i allmänhet en treledad granskningskedja: redaktionssekreterare, redigerare och korrekturläsare. Därifrån gick rationaliseringskedjorna via en tvåledad granskningskedja (redigerare och korrekturläsare) och sedan en enledad (enbart redigerare) till layoutstyrda system, som innebär att reportrarna skriver in sina texter i färdigmallade utrymmen. Vad som återstår av granskning är nattcheferna och eventuellt en så kallad textcentral. Men textcentralen hinner bara gå igenom en mindre del av alla texter (10-15 procent). Nattcheferna har sällan tid att granska annat än rubriker, ingresser och bildtexter, eftersom de samtidigt ska hinna med att skriva texter till tidningens förstasida. Det innebär att granskningen i praktiken helt har upphört för många texter.

För min avhandling undersökte jag i början av 1990-talet hur sex svenska dagstidningar tog hand om sina texter: Svenska Dagbladet, Dagens Nyheter, Göteborgs-Posten, Hallands-Posten, Dala-Demokraten och Borlänge Tidning. När jag genomförde undersökningen hade SvD och DN tre granskningsled, GP och HP två led medan DD och BT hade ett led. Vid de sex tidningarnas allmän- och sportredaktioner samlade jag in 510 nyhetstexter i 1 347 versioner, reportermanus och granskarversioner sammantagna. Totalt 157 redaktionsanknutna medarbe-

tares arbete kom att ingå i min undersökning, förutom 36 reportars också 121 granskars.

I huvudsak två strategier genomsytrade bearbetningen vid de två- eller treledade redaktionerna. Den första gick ut på att skapa ett korrekt språk. Den andra, helt överskuggande, handlade om att renodla den journalistiska nyhetsgenren i enlighet med redaktionens egna normer. Målet var att skapa en ämnes- och sakbeskrivande tidningstext (nyhetstext), fri från öppet värderande inslag. Jag ska ge några exempel.

Granskarna tar bort synliga inslag av värdering. De stryker passager där reportrar värderar saker som hänt eller gör sannolikhetsbedömningar av vad som kan komma att inträffa eller mer allmänt uttrycker förväntningar eller önskemål. I exemplet nedan faller reportern en värderande kommentar om en tvivelaktig bilaffär. I granskarversionen har värderingen ersatts med en ämnesbaserad uppgift

om vari oegentligheten bestod (*brutit mot de statliga inköpsreglerna*). Reportern riskerar inte att bli anklagad för bristande förmåga att hålla distans till de uppgifter han lämnar.

Reporterversjon: Televerket har deltagit i en skum bilaffär. Under hösten köpte Televerket bilar för 1,8 miljoner av Volvo. Övriga bilbolag fick inte en chans att lämna anbud.

Nattcheferna har sällan tid att granska annat än rubriker, ingresser och bildtexter, eftersom de samtidigt ska hinna med tidningens förstasida.

Granskarversion: Televerket har brutit mot de statliga inköpsreglerna. Televerket köpte bilar för 1,8 miljoner av Volvo. Övriga bilbolag fick inte en chans att lämna anbud.

Andra ingrepp i texterna visar att granskarna föredrar att vikta informationen i en mer täckt form. Genom att vänta med att nämna uppgifter kan en skribent underförstått markera att något vid redaktionen bedömts som mindre viktigt. Det kan också handla om att lyfta upp mer nyhetsmässiga partier i ingresser eller om att ta bort satssammanbindande ord som *alltså, nämligen* etc. Granskarna stryker gärna sådana mer synliga textorganiserande ord och fraser. Det ligger i linje med att de inte vill att skribenten ska synas i texten.

Man kan också stryka sådant som är underordnat i förhållande till textens huvudnyhet. I följande utdrag ur en text om Gulfkriget och fraktmarknaden utvecklar reportern farorna med fraktningen genom att ta upp de förhållanden som lett till att många sjömän slutat. Granskaren väljer att stryka partiet. Reporterns problematisering försvinner därmed i granskarers version till förmån för huvudlinjen i texten: den ekonomiska vinst som redarna i allmänhet gör på fraktmarknaden i krigstid.

Reporterversion: Normalt sett skattebefrias dessutom tilläggsersättningen genom beslut från skattemyndigheterna i efterhand. Det innebär exempelvis att en som i vanliga fall har 500 kronor per dag i lön får betala skatt på det, men får 1 000 kronor skattefritt.

– Jag hade ändå inte gjort det, säger Walter Nilsson och tänker på hur det

gick för vissa fartyg under Iran-Irakkriget.

– De stektes som gräshoppor i akterskeppet när de träffades av raketer.

En del sjömän har också tagit konsekvenserna av detta och enligt Claes Jungqvist har en hel besättning, samt en del andra sjömän hoppat av.

Granskarversion: Normalt sett skattebefrias dessutom tilläggsersättningen genom beslut från skattemyndigheterna i efterhand. Det innebär exempelvis att en som i vanliga fall har 500 kronor per dag i lön får betala skatt på det, men får 1 000 kronor skattefritt.

– Jag hade ändå inte gjort det, säger Walter Nilsson och tänker på hur det gick för vissa fartyg under Iran-Irakkriget.

– De stektes som gräshoppor i akterskeppet när de träffades av raketer.

På så vis skapas med olika medel en ämnesorienterad text. Granskarna tonar ner det som är för starkt, tar bort sådant som kan uppfattas som tyckanden, påhopp, lösa spekulationer, olämplig humor, oansständigheter etc. Detta sker i takt med att texten samtidigt får allt mindre textblock med kortare meningar och stycken, fler mellanrubriker och fler bilder. Det är en professionell bearbetning där kraven på att texten ska fungera väl i sitt sammanhang helt står i förgrunden. Icke-journalister bearbetar texten på annat sätt. Som ett experiment lät jag tolv svensklärare redigera fyra reportertexter. De gjorde betydligt färre ingrepp, ägnade sig nästan bara åt felrättning och avstod från att föreslå ändringar i information eller i textstruktur.

Vad händer då när förutsättningarna för detta slags bearbetning rubbas? Vill

man besvara den frågan kan det vara bra att säga något om hur det går till när reportrar producerar sina texter. De utgår till stor del från ett underlagsmaterial: pressreleaser, produktinformation och annat material från företag, myndigheter, nyhetsbyråer, institutioner. Från dessa texter gör de urval och sammanfattar, flyttar om och bakar ihop text. Information och textstruktur anpassas till nya förutsättningar, medan formuleringar i de textsjok som väl behålls lämnas i stort sett orörda. Detta arbete renodlas av granskarna, och ju fler personer som deltar i processen, desto mer utmejslad blir nyhetstexten.

När reportrarna får fler manus att skriva (vilket skett vid många tidningar de senaste åren) samtidigt som färre granskare får allt fler texter att granska, blir renodlingen inte lika framträdande. Redaktionerna tar över ord, uttryckssätt och textmönster från underlagstexterna vilket på sikt kan tänkas påverka form, struktur och innehåll vid rapporteringen. Någon redaktionell anpassning hinns inte med. Eftersom många tidningar använder samma underlagsmaterial, kan det återkomma allt mer identiskt från tidning till tidning. I förlängningen kan det rubba de traditionella gränserna mellan nyhets- och underlagsmaterial, och på sikt får vi nya typer av tidningstexter med ny inriktning och ny textmässig profil.

I min undersökning kunde jag konsta-

tera påtagliga effekter redan vid övergången från tre granskningsled till två; de berörde redigerare och korrekturläsare i ungefär samma mån. Men den största skillnaden inträdde när redigerarna ensamma blev kvar i granskningsorganisationen. Då minskade antalet ingrepp till hälften jämfört med den treledade organisationen. Vid dessa redaktioner handlade det till stor del om att "skyffla text", som en redigerare uttryckte det. Man strök information, sköt in rubriker och korrigerade lättträttade utskriftsfel: stavning, sär- och sammanskrivning, punkter vid förkortningar och användning av stor bokstav. Andra aspekter uppmärksammades i mycket ringa omfattning.

Vad som händer när granskningen är helt nedmonterad har jag inte undersökt, men mycket talar för att de här tendenserna förstärks ytterligare. Det kollektiva samspel som tidigare präglat textsamarbetet på olika redaktioner ersätts av ett redaktionellt enpersonsskrivande. Reportern blir både förste och siste person som lägger sin hand vid texten. Naturligtvis finns det ett kollektivt inslag även i detta skrivande. Men det har reducerats till ett återbruk och ett återutnyttjande av texter som skapats i andra skrivmiljöer med helt andra förutsättningar. ■

**Det kollektiva
samspel som tidigare
präglat textsam-
arbetet på olika
redaktioner ersätts
av ett redaktionellt
enpersonsskrivande.**

Sympatiskt och spretigt

JAN SVANLUND

Handbok verkar vara ett av förlagens favoritord i boktitlar i år. Så har det också kommit en ambitiös handbok i svenska – användbar men inte invändningsfri. Jan Svanlund, medarbetare på Språknämndens sekretariat, recenserar.

Gösta Åbergs nyutkomna *Handbok i svenska* (Wahlström & Widstrand 2001) är en sympatisk bok. Åberg är förlagsman med lång vana att granska och redigera manus. Därmed är han tränad i att upptäcka texters brister på olika nivåer, men han har också god blick för texters kvaliteter. Åberg är därtill en engagerad och reflekterande språkiakttagare och språkbearbetare. Han gillar att pilla med konstruktioner, förbättra dispositioner, att precisera och förtydliga. Och han har uppenbarligen en viss rutin på att pedagogiskt förmedla sin uppfattning till stundtals säkert motsträviga, oförstående eller bara allmänt osäkra författare.

Boken är bred och rejält tilltagen – den omspanner 15 kapitel på totalt över 300 sidor. Åberg hinner med att behandla en rad språkliga ämnen. Här finns exempel-

vis kapitel om språkhistoria, grammatik, skrivregler, styckeindelning, språkriktighet, verslära, skönlitterär prosa, vetenskapliga rapporter, ordbehandling och retorik. Handboken avslutas med en liten uppslagsbok över knepiga ord som ofta ställer till problem.

Enligt inledningen vänder sig boken till skrivande människor av olika slag. Till det mest sympatiska i boken hör att Åberg är så mån om att hjälpa den presumtive skribenten att komma till skott, att ta sig över den första svåra tröskeln av igångsättningsvänder. Då gäller det att inte vara alltför självkritisk, och författaren föregår här med gott exempel. Han lanserar på ett charmfullt sätt egna lösningar på formuleringsproblemen. Hans inledande förslag är inte alltid helt lysande, men det är också en del av poängen. Det får duga så länge, som han själv säger. Det är viktigare att komma igång än att allt blir perfekt från början.

Det största problemet med boken är dess spretighet. De konkreta råden blir emellanåt en smula impressionistiska och osystematiska. Mest påfallande är emellertid att kapitlen är så disparata – både

vad gäller innehållet och de tilltänkta lärsarkategorierna. Att målgruppen skiftar från avsnitt till avsnitt är ibland uppenbart redan av kapitlens underrubriker – t.ex. ”Att skriva uppsatser och rapporter” respektive ”Om vardagens skrivelser”. Det sistnämnda kapitlet handlar bl.a. om brev och platsansökningar.

Andra gånger får läsaren ana sig till målgruppen på ett mer indirekt sätt – som i språkriktighetsavsnittet om ifall man kan utelämnas *har* och *hade* i bisatser: *Jag visste inte att du redan (hade) kommit*. Problemet antyds här i första hand beröra skönlitterära författare som ska återge naturligt talspråk och därför bör avhålla sig från *har*-lösa bisatser, eftersom konstruktionen ansetts kanslispråklig och främmande för talspråket.

Att kapitlet är så olikartade hade inte behövt utgöra något problem om de hade underordnats samma övergripande mål. Men det är svårt att se något tydligt gemensamt syfte bakom de olika avsnitten. Det som borde ligga närmast till för en ”handbok” är förstås att ge läsaren verktyg att utföra någonting, i det här fallet rimligtvis att skriva (bättre).

Många av bokens partier fungerar nu inte alls som handfast hjälp till skribenter. En del kommentarer vänder sig snarare till den som läser än till den som skriver. Det är t.ex. roligt att veta vad en *prokrustesäng* är, och varför det heter så, men det gör oss knappast till bättre skribenter. Det kan däremot kanske berika våra läsoplevelser. Och visst kan det vara trevligt att få veta lite om språkhistoria, grammatik o.s.v., trots att man inte har så mycket praktisk nytta av det medan man skriver. I och med att kapitelutrymmet är så begränsat är det dock högst tveksamt om exempelvis det mycket rapsodiska språk-

historieavsnittet försvarar sin plats. Det förmedlar knappast några djupare insikter om hur språk faktiskt förändras.

Något liknande kan sägas om det lika rapsodiska grammatikavsnittet. Det är mycket traditionellt till sin karaktär och tjänar ingalunda som inspirationskälla. På en del punkter är det t.o.m. så traditionellt att det riskerar att förstärka gamla fördomar, som att komparationsformerna skulle uttrycka olika grader av den egenskap de beskriver, d.v.s. att *gladare* skulle uttrycka större glädje än *glad* medan *gladast* uttrycker störst mängd glädje. (Åberg säger inte så explicit, men det ligger närmast till hands att tolka texten så. I själva verket är skillnaden att de olika formerna förutsätter olika jämförelsegrunder.)

Språkriktighetens roll

Även avsnitt som avser att förmedla mer handfasta råd får faktiskt en något oklar funktion i boken. Det gäller kanske främst språkriktighetskapitlet. Efter en aningens osammanhängande inledning säger Åberg att han ska göra en liten genomgång av ”de viktigare språkriktighetsregler som kan anses gälla år 2001”. Det framgår dock inte varför just de här ca 20 reglerna är speciellt viktiga. Faktum är att mångas viktighet kan ifrågasättas, särskilt om målet är att behandla de frågor som har störst inverkan på texters kvalitet.

En indikation på detta är att Åberg i ett antal fall faktiskt accepterar ifrågasatta konstruktioner och intar en tämligen pragmatisk hållning. Det gäller t.ex. ”fel” i kongruensböjningen (som *majoriteten bland patienterna var nöjda med behandlingen*), adverb som används som adjektiv (som *en gratis lunch*) och vanliga och oskyldiga tautologier (som *ungefär fem à sex veckor*). ”Regler” som vi inte anses be-

höva följa kan det knappast vara särskilt viktigt att känna till, om målet är att åstadkomma välfungerande texter. (En annan sak är att det kan vara skönt att ha varmt på fötterna om man som skribent måste försvara sig mot orättfärdiga påhopp för sin språkbehandling. Men det är en annan typ av färdighet.)

Annars resonerar Åberg ofta klokt och nyanserat om de vanligaste språkriktighetsfrågorna, även om grundinställningen är en aning konservativ. Åberg hör knappast till dem som går i bräsch för språkliga nymodigheter. Men han är fullt medveten om språkets inneboende – och livsnödvändiga – dynamik. Han inser att vi i dag inte kan göra samma bedömningar som språkriktighetsnestorn Erik Wellander gjorde i sista upplagan av ”Riktig svenska” 1973. Åberg har också nogsamtt inhämtat vad Språknämnden och andra språkvårdare numera anser, och han redogör även för detta – om än någon gång lite motvilligt, kan man ana.

Förenkling och precision

Om en sådan här språkriktighetsdiskussion ska bli läslig för en bredare publik krävs förstås att man förenklar – det är ofrånkomligt. Här och var blir då precisionen en aning lidande – det är förmodligen också ofrånkomligt. I en del fall hade precisionsbristen kanske ändå kunnat undvikas, t.ex. genom ett mer konsekvent termbruk och genom att hålla isär form och betydelse, där det behövs. Nu används exempelvis termen *bestämd form* ömsom om substantiv med viss böjning, ömsom om en viss typ av betydelse hos substantivfraser.

Åberg har många goda exempel för att illustrera sina poänger. Särskilt bra fungerar de som han hämtat från sitt eget för-

lagsarbete och andra autentiska exempel. Hans experiment med alternativa styckeindelningar av samma texter hör till de mest slående exemplen i boken. Det är också utmärkt att de rekommenderade uttryckssätten grafiskt återges på ett annat sätt än sådana man bör avstå ifrån. Det man någon gång saknar är en grafisk markering av *vad* i exemplen som är intressant.

Jag hade välkomnat ännu fler exempel och ännu fler reflektioner från Gösta Åbergs egen språkkredigerande gärning. Det är ändå här han har något unikt att tillföra. Nu blir det på sina ställen upprepningar av gamla ”sanningar” som kan läsas i andra handledningar, och som kanske inte ens är sanna längre.

Invändningarna till trots ska slutligen sägas att detta är en i många stycken mycket användbar handbok. Här finns massor med goda handfasta tips, råd och uppmuntrande tillrop till skribenter i nöd. Till det bästa i boken hör litteraturtipsen, som ofta är imponerande aktuella. Där finns t.ex. en hel del titlar från 2001.

I de bästa avsnitten smittar Åbergs engagemang av sig till läsaren. Man kan emellanåt känna ett sug efter att själv få pröva sig fram i nya formuleringar, testa nya dispositionsvarianter etc. Den avspända, personliga tonen och Åbergs lättflytande stil gör också läsningen lustbetoad i många partier.

Gösta Åberg säger i inledningen att språkvårdarna är förlagsredaktörernas bästa vänner, även om vi någon gång betraktas som lite släpphänta. Vi får kontra med att förlagsredaktörerna hör till språkvårdarnas bästa vänner, även om de någon gång blir alltför fångna i den gamla skolgrammatiken. ■

Rätt tid för språkpolitik

OLLE JOSEPHSON

Ett höfrekvent språkvårdarord numera är domämförlust. En domämförlust för ett språk innebär att det inte längre kan användas inom ett samhällsområde, en domän. Ett annat språk har trängt ut det. Håller svenskan på att förlora domäner till engelskan? Frågan ställs i en ny rapport från Språknämnden.

Den facklige ombudsmannen upptäcker att företagets styrelsesammanträden är på engelska:

– Det är skillnad mellan att beställa öl på krogen på engelska och att förhandla kring styrelsebordet. De som kan använda sitt modersmål i arbetet har ett övertag, både praktiskt och rent psykologiskt.

Universitetslektorn i kemi möter studenter som läst sin gymnasiekemi på engelska:

– Undervisning på gymnasienivå på engelska är ett missriktat påfund som borde upphöra. Undervisningen blir säm-

re eftersom läraren inte behärskar engelska lika bra som svenska. Lärarna är inte så duktiga som de tror. De blir bakbundna.

Datorköparen klagar över bruksanvisningen:

– Det är inte rimligt att folk ska lära sig fackengelska för att kunna hantera sin dator. Många Södertäljebor kämpar för att lära sig svenska, och för att hantera sina varor måste de också försöka tillägna sig ytterligare ett språk.

I många samhällssektorer hörs suckar av detta slag. Allt fler får konkreta erfarenheter av att ha engelskan in på livet.

Dessa tre suckar står att läsa i rapporten ”Domämförändringar i Sverige”, författad av Maria Falk på uppdrag av Svenska språknämnden och Nordiska ministerrådets språkpolitiska referensgrupp. Den presenterades på en konferens i Finland den 16–18 november, tillsammans med motsvarande rapporter för de andra inhemska språken i Norden. I rapporten, som finns att läsa på Svenska språknäm-

dens hemsida <www.spraknamnden.se>, går Maria Falk igenom sex centrala domäner: skolan, högskolan och forskning- en, arbetslivet, konsumtion, kultur samt politik och förvaltning.

Vetenskap och skola

Omedelbar risk för att svenskan ska lida domänförlust finns ännu så länge bara inom ett område: forskning och forskar- utbildning i naturveten- skap och teknik. Av- handlingar, vetenskapli- ga artiklar, läroböcker och även föreläsningar på högre nivå förekom- mer inte längre på svenska i många ämnen. Seminarspråket kan vara svenska, men det är nog minst lika vanligt att alla forskarseminarier hålls på engelska. Exem- pelvis på institutionen för mikrobiologi i Lund talar man för övnings- skull engelska på semi- narierna, även om alla deltagare är svenskar.

Också grundkurserna hålls ibland helt utan svenskspråkigt läromedel. Studen- terna i grundutbildningen skriver oftast sina labbrapporter, inlämningsuppgifter och skrivningar på svenska, men byter språk i och med examensarbetet.

Många naturvetare kan alltså inte använda modersmålet för att skriva – eller ens tala – om sin vetenskap på ett avance- rat sätt. Det är allvarligt. Forskarna får svårt att delta i samhällsdebatten. Avstän- det till skola och folkbildning ökar. Redan i dag har många av grundskolans och gymnasieskolans matematiklärare läst all

kurslitteratur på engelska. De saknar ord och termer när de kommer ut som lärare. Produktionen av nya termer och begrepp på svenska avstannar. Svenska forskare blir tankemässigt ”bakbundna”: de kan inte längre använda sitt modersmål för att bearbeta intellektuellt riktigt krävande problem.

Inom de samhällsvetenskapliga utbild- ningarna är läget bättre. Flertalet avhand- lingar skrivs på engelska,

men svenska kan före- komma; detsamma gäl- ler vetenskapliga artiklar. I kurslitteratur, på se- minarier och i föreläs- ningar används både engelska och svenska, även om proportionerna skiftar starkt mellan oli- ka ämnen. På grundut- bildningen är tendensen att kurslitteraturen till stora delar är svensk- språkig på A-nivå för att sedan bli övervägande men inte totalt engelsk- språkig. Man kan nog

säga att svenska samhällsvetare i huvud- sak behärskar två vetenskapliga språk: svenska och engelska. Det är en styrka för samhällsvetenskapen; tvåspråkigheten underlättar de dubbla perspektiv och den relativisering av begrepp som brukar gyn- na uppfinningsrikedom och vetenskapligt nytänkande.

I ungdomsskolan riskerar inte hela ämnen att gå förlorade för svenskan. Där- emot får många enskilda ungdomar aldrig tillfälle att utveckla sitt svenska moders- mål förbi vardagsspråkets nivå, när de väl- jer att gå i klasser där undervisningen sker på engelska. Sådan undervisning kallas

**Många naturvetare
kan alltså inte
använda moders-
målet för att skriva –
eller ens tala – om
sin vetenskap på ett
avancerat sätt.**

numera *sprint* ("språk- och innehållsintegrerad undervisning") och finns vid ca 160 grundskolor och 120 gymnasieskolor; man kan beräkna att 1 procent av grundskoleeleverna och 3,5 procent av gymnasisterna deltar i den. För flertalet grundskoleelever är dock sprintundervisningen mycket begränsad: ett par timmars ämnesundervisning på engelska i veckan eller några temadagar under terminen. På gymnasiet brukar engelskans utbredning vara mer omfattande – de allra populäraste ämnena är matematik, kemi, historia och samhällskunskap. De få utvärderingar tyder på att gymnasister i sprintundervisning i förhållande till jämförbara kontrollgrupper blir något bättre i engelska, och sämre i svenska, särskilt i skrift. Hur det går med ämneskunskaperna är oklart. Universitetslärare i starkt anglicierade ämnen menar att sprintgymnasisterna inte har något försprång när de kommer till högskolan, snarare tvärtom (se citatet ovan). Men på gymnasienivå lockar sprint uppenbarligen till sig duktiga och ambitiösa elever, ofta från akademikerhem.

Arbetsliv och marknad

Svenskt arbetsliv är kanske inte fullt så anglicierat som man kan tro när man läser alla platsannonserna som söker *controller*, *key account manager*, *informatics scientist*, *logistic officer*, *manager crewing* m.fl. Man måste skilja på hur företagen framträder utåt och vad som är dominerande arbetspråk. Av 22 i Sverige verksamma storfö-

retag i Maria Falks undersökning har 4 webbplatser enbart på engelska (Kamera Interactive, LGP Telecom, Scania och Volvo.) Inom det privata näringslivet arbetar kanske majoriteten av de anställda i Sverige i företag med engelska som koncernspråk. Det innebär ibland, men inte alltid, att viktiga dokument inte finns på svenska. På Ericsson är exempelvis allt internt kursmaterial och alla interna protokoll på engelska. Ju högre upp i hierarkin en anställd befinner sig, och ju mer formell språksituationen är, desto mer engelska. Men anställda på alla nivåer måste räkna med att möta engelskan då och då. Däremot är det mycket svårt att hitta en arbetsplats i Sverige där engelskan dominerar som talat vardagsspråk. Så är det inte ens på Ericsson.

För handel och konsumtion ger lagstiftningen svenskan visst stöd. Enligt § 16 i konsumentköpslagen är säljaren skyldig att lämna sådan information som är nödvändig för varans användning och skötsel. Informationen ska gå att förstå. Lagen säger inget om språkvalet, men med stöd av begriplighetskravet kan köparen hävda rätten till svenska. De datorköpande Södertäljeborna har alltså rätt att lämna tillbaka sina datorer som bristfälliga. Men hur ofta orkar en konsument ta den striden?

Reglerna i livsmedelsförordningen föreskriver att märkning, presentation och näringsvärdesdeklaration på livsmedel ska finnas på svenska, eller möjligen norska eller danska. Läkemedelsförordningen

På Ericsson är
exempelvis allt
internt kursmate-
rial och alla
interna protokoll
på engelska.

kräver användaranvisningar på svenska för alla produkter som räknas som läkemedel.

Men många varor och tjänster omfattas inte av lagstiftningen. Försäkrar man sig i ett utländskt försäkringsbolag, kan avtalet vara på främmande språk. Och lagarna ändras: regeringen lutar t.ex. åt att avskaffa bestämmelserna som garanterar patenthandlingar på svenska.

Politik och kultur

Inom politik och förvaltning är bruket av engelska nära förknippat med EU och med hög position. Maria Falk har intervjuat en regeringsledamot, en riksdagsledamot och en kommunalpolitiker. Ministern läser engelska texter i princip varje dag, åker på ministermöte i EU ungefär en gång i månaden och har fortlöpande kontakter med kolleger i andra länder. Riksdagsledamoten säger att det är möjligt att klara jobbet utan att kunna främmande språk, eftersom det finns tolk- och översättningstjänst i riksdagen. Men det underlättar att kunna engelska. ”Jag ser en engelsk text varje dag, men använder främmande språk max en gång i veckan.” Kommunalpolitikern anser att engelskan blir nödvändig i arbetet ett par gånger om året.

Kulturlivet är svårt att jämföra med de andra domänerna. Å ena sidan slår den amerikanska populärkulturen igenom i film och musik. Besöker man svenska populärmusikers hemsidor på Internet är flertalet på engelska. Om man räknar specialtidsskrifter som en del av kulturlivet går det att finna områden som tycks sakna svenskspråkiga tidskrifter (t.ex. klassisk musik eller tennis).

Å andra sidan kan man ofta peka på svenskspråkiga alternativ. En fjärdedel av alla biobesök gäller svenska filmer. Hip-

hop och rock på svenska för ingen undanskynd tillvaro; någon statistik över svenska musikartisters språkval finns dock inte. Till skillnad från forskning, arbetsliv eller politik är inte heller valet av engelska förknippat med högre status. Och det förs en medveten kulturpolitik för att gynna kultur på svenska. (Det är raka motsatsen till högskolan, där ledande forskningspolitiker okritiskt och ensidigt uppmuntrar undervisning och forskning på engelska.)

Tekniken avgör till stor del. Kabel-tv låter oss välja bort Rapport för CNN eller BBC. Den nya dvd-tekniken för videofilmer har hittills ansetts alltför dyr av svenska filmbolag; ännu så länge finns bara tre svenska filmer på dvd. Spridningen av otextade utländska filmer underlättas också av dvd.

Rätt tid för språkpolitik!

I grunden finns naturligtvis mycket starka ekonomiska och politiska processer bakom engelskans frammarsch. De kommer att bestå under åtskilliga årtionden. Enskilda företag, forskare eller tjänstemän uppger nästan alltid praktiska motiv för sitt val av engelska. Universitetsfolket pekar på deltagandet i den internationella vetenskapliga diskussionen och student- och forskarutbytet med andra länder. Gymnasisterna som väljer sprintundervisning tror att engelskan förbereder bättre för högre studier och för arbete utomlands. Företagen talar om enklare kontakter med utlandskontor

Men prestigeskäl finns också, om än outtalade. Bland grundskolelärare är det vanligaste argumentet för sprintundervisning att elevernas studievilja ökar; engelskans höga status får alltså eleverna att känna sig mer motiverade. Det skymtar också ett prestigemotiv bakom många fö-

retags påstående att valet av engelska som concernspråk ger dem en mer internationell framtoning.

Språklig naivitet måste också lyftas fram som en orsak till lättvindiga språkbyten. Man förbiser komplikationerna med att inte använda sitt modersmål. En stolt studierektor på en naturvetenskaplig institution menar t.ex. i Falks rapport att de svenska studenterna ofta skriver bättre än amerikanska studenter – han gör alltså misstaget att blanda samman språkriktighet med djupare begreppsbearbetning. Ett företag har gått över till engelska som concernspråk utan vidareutbildning för personalen: ”de som arbetar på företaget förväntas behärska engelska”. Så gott som ingen forskningsinstitution eller företagsledning redovisar en genomtänkt strategi för att hantera förhållandet mellan engelska och svenska.

Naiviteten blir kanske allra mest påfallande hos de stora intresseorganisationer Maria Falk frågat. TCO ”har inte arbetat med de här frågorna över huvud taget”, SACO uppger att man ”inte har någon policy i frågan”, och LO:s linje är mycket otydlig. De politiska partierna har inte mer att komma med.

Hos dem som har daglig kontakt med språkvalsproblemet ökar dock medvetenheten om svårigheterna. ”Engelska som concernspråk inverkar i viss mån negativt på svenskarnas förståelse och uttrycksförmåga”, säger en hög tjänsteman på ett företag som nyligen bytt till engelska. ”I undervisningen kan det vara hämmande att vara tvungen att använda engelska i stället för svenska”, påpekar en studierektor på en universitetsinstitution. ”Språket blir mindre nyansrikt och mer monotont. Det hämmar interaktionen mellan föreläsare och studenter.” Suckarna som inledde

denna artikel är alltså i viss mån representativa.

Efter att ha läst Falks rapport vill jag gärna sammanfatta läget i ett slagord: rätt tid för språkpolitik! Med undantag för naturvetenskaperna, där en total domänförlust kan vara nära förestående, finns ännu ett stort handlingsutrymme för språkplanering och språkpolitik. Engelskan växer sig starkare inom flera domäner, och problemen börjar uppmärksammas. Men svenskan är använd och användbar inom nästan alla områden. Vill vi formulera en språkpolitik för hur engelska och svenska – och andra språk – ska samspela i det svenska samhället, är vi alltså ute i alldeles rätt tid.

På ett övergripande plan kan det förhoppningsvis lämnas kloka förslag från den parlamentariska kommittén för svenska språket, som kommer att presentera sitt betänkande i slutet av mars 2002. Men den språkpolitiska uppgiften är konkret och vardaglig. Hur planerar man en utbildning i mikrobiologi så att studenterna får utveckla både sin vetenskapsengelska och sin vetenskapssvenska, från första veckan på grundutbildningen till doktorsdisputationen? Hur gör man en analys av vilka av företagets dokument som bör finnas bara på svenska, bara på engelska eller på båda språken? Hur utvecklar vi gymnasieundervisningen i engelska – det går ju inte att lära ut engelska som ett vanligt främmande språk längre – utan att beröva eleverna möjligheterna att på sitt modersmål bearbeta centrala begrepp i kemi, samhällskunskap, historia eller matematik? Så måste frågorna ställas. ■

Samiska

MIKAEL SVONNI

I Sverige talas två samiska språk och minst fem samiska dialekter. Språken är rika på böjningsformer med exempelvis många kasusändelser och särskilda verbformer för två personer. Mikael Svonni är docent i samiska vid Umeå universitet.

Samiska är egentligen inte enbart ett språk utan flera olika. Man kan åtminstone tala om tre olika samiska språk: sydsamiska, centralsamiska och östsamiska. Därutöver kan man dela in samiska språk i ett antal dialekter. Sydsamiska dialekter är sydsamiska och umesamiska; centralsamiska dialekter är arjeplogssamiska, lulesamiska och nordsamiska; och östsamiska dialekter är enaresamiska, skoltsamiska (notozerosamiska), kildinsamiska och tersamiska. Gränserna mellan de olika varieteterna är inte skarpa, utan de förändras successivt. Skillnaderna mellan olika varieteter som ligger längre från varandra är dock betydande.

De samiska språken talas eller talades traditionellt i följande områden: sydsamiska i Västerbotten och Jämtland och motsvarande områden i Norge, umesamiska i norra Västerbotten, arjeplogssamiska i Arjeplog, lulesamiska i Jokkmokk och Gällivare och kring Tysfjord i Norge, nordsamiska i Sverige, Norge och Finland i princip från Gällivare i söder till Utsjoki i Finland i norr, enaresamiska i området kring Enare träsk, notozerosamiska nordost och öster om Enareträsk och kildin- och tersamiska på Kolahalvön.

De samiska språken är finsk-ugriska språk och närmast besläktade med de östersjöfinska språken, d.v.s. finska, estniska m.fl. Enligt vissa teorier antar man att samiskan och de östersjöfinska språken går tillbaka på ett gemensamt urspråk, tidig urfinsk-samiska, ur vilket utvecklades ursamiska och den sena urfinskan ca 1000 f. Kr. eller något tidigare. De nuvarande samiska huvuddialekterna förmodas enligt dessa teorier ha utvecklats med början omkring 800 e.Kr. Enligt nya teorier har

sydsamiskan skilts från de övriga samiska språken långt tidigare och kan ha sitt ursprung i en sydlig invandring till Skandinavien för flera tusen år sedan. Ett bevis för detta skulle stamkonsonanternas stadiesväxling vara (se nedan), eftersom den saknas helt och hållet i sydsamiskan men finns i övriga samiska språk och också i de östersjöfinska språken.

Antal talare

Det finns uppskattningsvis ca 60 000 samer i Norge, Sverige, Finland och Ryssland. Av dessa talar ca 20 000 personer något samiskt språk, varav ca 80–85 % talar nordsamiska. I Sverige finns bedömningar om att det finns ca 6 000 personer som talar nordsamiska, och drygt 500 personer som talar lulesamiska och lika många som talar sydsamiska.

Skriftspråk

Det finns inte något enhetligt skrivsätt för samtliga samiska språk, utan olika ortografier för sex varieteter: sydsamiska, lulesamiska, nordsamiska, enaresamiska, skoltsamiska och kildinsamiska (det sistnämnda med kyrilliskt alfabet). I Sverige och Norge har det funnits ett gemensamt nordsamiskt skriftspråk sedan 1950-talet, men under 1970-talet utvecklade den samiska språknämnden ett gemensamt nordsamiskt skriftspråk för Sverige, Norge och Finland, och det togs i bruk 1979. Sedan 1978 finns en gemensam sydsamisk ortografi och sedan 1983 ett skriftspråk för lulesamiskan.

I det nordsamiska skriftspråket finns följande tecken som inte finns i det svenska skriftspråket: á, č, đ, ŋ, š, ƚ, ž. Bokstäverna č och ž betecknar tj-ljud, bokstäverna đ och ƚ betecknar tonande respektive tonlöst läspljud, ŋ betecknar ett ng-ljud

och bokstaven š ett sj-ljud. Dessutom används c och z för ljudet /t+s/.

Stamkonsonant och stadiesväxling

I lule- och nordsamiska (och till en viss grad även i umesamiska) liksom i alla övriga samiska språk förutom sydsamiskan förekommer stadiesväxling av konsonanten/konsonanterna mellan en tryckstark och en trycksvag stavelse. Denna konsonant eller dessa konsonanter benämns *stamkonsonant*. En stamkonsonant förändras antingen i kvantitativt eller kvalitativt hänseende (eller både och) vid böjning eller avledning. En stamkonsonant kan stå i stark- eller svagstadium. Vid kvantitativ stadiesväxling kan konsonanten förlängas, t.ex. n ~ nn i *moni* ~ *monni* 'ägg', och vid kvalitativ stadiesväxling kan stamkonsonanten växla mellan tonande och tonlös konsonant, t.ex. bm ~ pm i *biebmu* ~ *biepmu* 'mat'. En kombination av längd och kvalitet sker t.ex. mellan pm ~ m i ord som *sápmi* ~ *sámi* 'same'.

Omljud

I samtliga samiska dialekter förekommer omljud. I nordsamiskan innebär det att en diftong i tryckstark stavelse blir enkelvokal, då den efterföljande trycksvaga stavelsen har en kort vokal, t.ex. ea > e i t.ex. *geassot* 'bli dragen' som är bildat av *geassit* 'dra'.

Ordböjning

Substantiv och andra nomen böjs i kasus och numerus. I samiskan finns inte bestämd och obestämd form och inte heller obestämd artikel. Ordet *giella* kan betyda 'ett språk' eller 'språket' beroende på kontexten. I nordsamiskan finns nu sju kasus: nominativ, genitiv, ackusativ, lokativ, illativ, komitativ och essiv. De tre förstnäm-

da har framförallt syntaktiska funktioner: nominativ som subjekt och predikativ, genitiv som attribut och akkusativ som objekt. Genitiv och akkusativ har samma form. Kasus lokativ anger dels befintlighet, dels rörelse från en plats och illativ anger rörelse till en plats. Med komitativ anges instrument eller relationer med betydelsen 'med' eller 'tillsammans med' någon. Essiv anger relationen 'såsom' någon eller något. Av tabellen nedan framgår böjningsformerna av ordet *oabbá* 'syster'.

KASUS	SINGULARIS	PLURALIS
nominativ	oabbá	oappát
genitiv	oappá	oappáid
akkusativ	oappá	oappáid
illativ	oabbái	oappáide
lokativ	oappás	oappáin
komitativ	oappáin	oappáiguin
essiv	oabbán	

Personliga pronomen har till skillnad från andra pronomen och nomen också särskilda dualisformer, t.ex. *moai* 'vi två', medan *mii* betyder 'vi (fler än två)'. I stället för att använda genitivformen av ett personlig pronomen för ett substantiv kan man använda särskilda ändelser som fogas till substantivet.

De finita verbformerna böjs i samiskan efter tempus, person, numerus och modus – jämför med svenskan som bara böjer i tempus. Det kan noteras att samiskan även här har en speciell numerusform för två personer, dualis. Tempusformerna kan vara enkla eller sammansatta. De enkla

tempusformerna är presens, t.ex. (*mon*) *boran* 'jag äter' och preteritum, t.ex. (*mon*) *borren* 'jag åt'. De sammansatta tempusformerna – som bildas med hjälpverbet *leat* – är perfekt, t.ex. (*mon*) *lean borran* 'jag har ätit' och pluskvamperfekt, t.ex. (*mon*) *ledjen borran* 'jag hade ätit'.

Samiskan har fyra modus som anger talarens inställning till det sagda: indikativ, som anger att det sagda ska uppfattas som verkligt; imperativ, som anger att det sagda ska uppfattas som en befallning (eller önskan); kondi-

tionalis, som anger att det sagda (ofta inte har hänt eller skett, men som skulle kunna hända om vissa villkor skulle vara uppfyllda, samt potentialis, som anger att något är osäkert eller tvivelaktigt. Samtliga modusformer har olika böjningsformer, t.ex. *mon borašin*

'jag skulle äta' (konditionalis).

Syntaktiska mönster

Man brukar säga att samiskan har en rätt så fri ordföljd, men det är en sanning med modifikation. Den grundläggande ordföljden är SVO, dvs. subjektet kommer före det finita verbet och objektet sist, t.ex. *mánná borrá biepmu* 'barnet äter mat'. Används en annan ordföljd, så får man lite olika betydelse beroende på vad som framhävs.

I nordsamiska konstrueras satser av typen 'att ha någonting' med verbet för 'vara', d.v.s. *leat* och med den som äger nå-

got i kasus lokativ. Satsen 'jag har en bil', blir på nordsamiska *mus lea biila*, ordagrant "hos mig är en bil". I samiskan uttrycks alltså detta som en existentialkonstruktion, där det ägda är subjekt och ägaren är adverbial.

I nordamiskan konstruerar man negering med ett särskilt verb, det s.k. neger-

ingsverbet (i-), som böjs efter person, t.ex. *mon in juga gáfe* 'jag dricker inte kaffe'.

Frågor konstrueras framför allt på två sätt, antingen med frågeord eller med frågepartikeln -go. Frågepartikeln fogas till verbet vid en neutral fråga, t.ex. *Boahtágo son ihttin?* 'Kommer han i morgon?' Man kan också foga frågepartikeln efter ett an-

NÅGRA FRASER OCH UTTRYCK

Hej!

Bures!

Hej då!

Báze dearvan! (sägs till en person när man går)

Báhcci dearvan! (sägs till två personer när man går)

Báhcet dearvan! (sägs till flera personer när man går)

Mana (manni, mannet) dearvan! (säger den som stannar)

Mitt modersmål är samiska.

Mu eatnigiella lea sámegiella.

Jag förstår inte samiska.

Mon in ipmir sámegiella.

Jag bor i Sverige.

Mon orun Ruotas.

Var så god!

Leage buorre! (sägs till en person)

Leahkki buorit! (sägs till två personer)

Lehket buorit! (sägs till två personer)

Tack!

Giitu!

Ett, två, tre, fyra, fem,

Okta, guokte, golvma, njealjje, vihtta,

sex, sju, åtta, nio, tio.

gubtta, čičea, gávccci, ovcci, logi.

Jag är hungrig.

Mus lea borranhállu (borranmiella).

Vad är klockan?

Ollu go lea diibmu?

Kan jag få din e-postadress?

Oččošin (Oaččun) go mon du e-poastadreaassa?

Har du någon hemsida?

Lea go dus ruoktosiidu?

Det är bra att kunna många språk.

Lea buorre máhttit olu gielaide.

nat ord som man vill framhäva, t.ex. *Ihttingo son boahhtá?* 'Är det i morgon han kommer?' eller *Songo ihttin boahhtá?* 'Är det han som kommer i morgon?'

Passiv konstrueras i nordsamiska med avledda verb. Av *oastit* 'köpa' bildar man exempelvis det passiva verbet *ostojuvvot* 'köpas'. I passiva satser kan man överhuvudtaget inte ange vem som är agent, d.v.s. vem som står för handlingen, som man kan i svenska: "huset köptes av mannen".

Ordbildning och ordförråd

Nordsamiska har flera verb- och nomenavledning. En produktiv avledningsändelse är kausativ, som anger att man får någon att göra något. Av verbet *vuodjat* 'simma' kan man bilda verbet *vuojahit* 'få någon att simma'. Ändelser finns också för att ange att någonting görs snabbt, t.ex. *čuolastit* 'hastigt hugga', görs lite *borastit* 'äta lite', eller görs länge, t.ex. *čuoig-gadit* 'åka skidor länge och väl'.

Det finns också många produktiva nomenavledning, t.ex. diminutivändelsen -š, som således anger att någonting är litet; av t.ex. *mánná* 'barn' kan man bilda *mánnáš* 'det lilla barnet'.

I ett standardverk som Konrad Nielsens Lappisk ordbok som började utges 1926 finns ca 40 000 uppslagsord, och ordboken innehåller en stor del av det traditionella samiska ordförrådet. Även ett stort antal ord är gemensamma för de samiska språken, finns det betydande variation i ordförrådet mellan de olika samiska språken. Under de senaste decennierna

har flera tusen nya ord kommit in i de samiska språken både genom inlån och nybildningar, framför allt gäller detta nordsamiskan, t.ex. *dihctor* 'dator', *girjerádjju* 'bibliotek', *instituhhta* 'institut'. Enligt bedömningar rör det sig om tiotusentals nya ord i det nordsamiska språket. ■

REFERENSLITTERATUR

- Bergsland, Knut (1982) *Sydsamisk grammatikk*. Tromsø–Oslo–Bergen: Universitetsforlaget.
- Hansegård, Nils Erik (2000) *Dialekt eller språk? Om de västfinska och norrbottensfinska skriftspråken*. URSUS. Skriftserie utgiven av Finsk-ugriska institutionen i Uppsala 7. Uppsala universitet.
- Hyltenstam, Kenneth, Christopher Stroud och Mikael Svonni (1999) *Språkbyte, språkbevarande, revitalisering. Samiskans ställning i svenska Sápmi*. I: Hyltenstam, Kenneth (red.) *Sveriges sju inbemska språk – ett minoritetsspråksperspektiv*. Lund: Studentlitteratur.
- Magga, O. H. (1997) *Samisk språk*. I: *Nordens språk*. Utgitt av Nordisk språksekretariat. Oslo: Novus.
- Nickel, K. P. (1990) *Samisk grammatikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Nielsen, K. (1932–62; 1979) *Lappisk (Samisk) ordbok*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Spiik, N. E. (1977; 1989) *Lulesamisk grammatikk*. Jokkmokk: Sameskolstyrelsen.
- Svonni, M. (1990) *Sámi–ruota, ruota–sami sátnegirji. Samisk–svensk, svensk–samisk ordbok*. Jokkmokk: Sámi Girjiti.

Det finns nationella samiska språknämnder i Finland, Norge och Sverige. De arbetar med vård och utveckling av samiskan och svarar på språkfrågor. Det finns också sedan 1974 en samnordisk samisk språknämnd, som tar hand om det nordiska samarbetet. Adressen till den svenska samiska nämnden är: Samiska språknämnden, Sametinget, Bergmästaregatan 6, 981 33 Kiruna.

Flerspråkigheten

O lle Josephsons lilla artikel ”Flerspråkigheter” i Språkvård 2001:2 gör åtminstone mej ganska tveksam. Går hans önskningsar och postulat över huvud taget ihop? Och rent allmänt: är verkligen ”hemspråksundervisning” nånting omistligt?

”Många tror att ett språk måste slå ut ett annat /.../ Tvåspråkighetsforskningen visar att det snarast är tvärtom”, skriver Josephson.

Gör den? Varför ska man uppmuntra attityder modell ”alla har rätt att...”, som OJ gör? Är inte i själva verket *detta* det centrala:

Att alla svenska medborgare får lära sej att associera, att fantisera, att bygga upp sina intellekt på en och samma bas – svenskan – och att allt annat är helt sekundärt.

Med risk för att bli missförstådd vill jag dra ett slags skrytvals: Jag har sen mycket späd ålder varit ytterst intresserad av tåg! Min förståndiga mamma, som hade goda kunskaper i engelska och ville föra dem vidare till ätteläggen, började därför köpa engelska och amerikanska tågtidningar åt mej cirka 1948, då jag var sju år. Således ett drömscenario för inläring – det lilla receptiva barnet brinner av iver att tillägna sej budskapet och måste då lära sej behärska mediet! Efter trettio år som förlagsredaktör, författare, översättare m.m. vågar jag påstå att jag är ganska så bra på anglernas språk – i dess olika varianter – och mer eller mindre ”tänker på

engelska” när jag talar det. Och talar det korrekt.

Men vad händer när jag snavar på hur en fin nyans ska tolkas – till eller från engelska? Jag tänker på svenska. Absolut. Oundvikligen. Därför att jag plötsligt måste börja *jämföra*. Fullkomlig tvåspråkighet är en myt, precis som att utlänningar ”talar flytande” nånting annat. Det är alltid *ett* språk som är själva livsidentiteten. Och denna måste omhuldas.

Kurt Möller

PS. Jag vill väldigt gärna, åtminstone här och nu, slippa kommentarer av typen ”det ena utesluter inte det andra” – för det gör det! Titta t.ex. på Lovisa Alvtörns undersökning av svenskkunskaperna hos gymnasister som fått mer undervisning på engelska än på svenska (Språkvård 2000:1, sidan 41).

Kommentar: Jag kan inte lova Kurt Möller att undslippa de argument som talar mot hans teser. Men så långt instämmer jag att alla som bor i Sverige bör lära sig fantisera, associera och utvecklas intellektuellt på svenska. Hur ska det ske på bästa sätt för dem som inte har svenska som modersmål? Forskningsresultaten tyder alltså på att förutsättningarna är som gynnammast om man får rika tillfällen att utveckla både sitt modersmål och svenskan. Också en svenskvän som Kurt Möller bör alltså, om inte annat av ”svenskegoistiska” skäl, ställa upp för modersmålsundervisning – eller ”hemspråksundervisning” som det hette tidigare – för alla skolbarn.

Parallellen med Kurt Möllers engelskinläring eller Lovisa Alvtörns undersökning (som vi återkommer till i Språkvård) är inte riktigt tillämplig. I det fallet hand-

lar det om inlärnning av ett trots allt främmande språk. Men den som bor i Sverige är, oavsett modersmål, dagligen omgiven av svenska i en utsträckning som inget annat språk kommer i närheten av. För svenskar med annat modersmål kan därför svenskan inte ses som ett främmande språk; den är vad man kallar ett andraspråk. Inlärningsvillkoren blir då helt anorlunda.

Tänk om Kurt Möller vuxit upp i England med svenska föräldrar. Skulle hans förståndiga mamma gjort allt vad hon kunnat för att hålla honom undan från svenskan, mammas och pappas språk? Hade det inte hotat själva livsidentiteten?

Olle Josephson

Himpagimpa efterlyses

Min pappa brukade, när han inte ville eller kunde svara på barnfrågan "Va e de?" förklara med "En himpagimpa till en vädermölla". I många år trodde jag att ordet var påhittat, men jag har ett minne av att någon gång ha sett en beskrivning av väderkvarnsvingdelen (?) hypagympa. Finns det någon (syd)svensk i läsekretsen som kan ge besked?

Anders Ringström

Kommentar: Dialektarkivet i Lund uppger att himpagimpa – i lite olika form – kan betyda allt möjligt, alltifrån bylte till väderkvarn! I det här fallet är nog hela frasen ett nonsensuttryck, menar dialektarkivet och antar att "väderkvarnen är nog bara tillfälligt i talesättet. Förmodligen skulle den bekymrade (eller late) pappan

vid behov ha kunnat hänvisa även till t.ex. en humpagumpa till en dator, en Volvo, en gungbräda."

Det vore roligt om läsekretsen hörde av sig om himpagimpa och liknande nonsensuttryck. Glöm då inte att tala om var och när ni hört ordet eller frasen.

Skriv upp det på snön

I Språkvård 2001:3 efterlyser Olle Josephson belägg på uttrycket *skriv upp det på snön*. Jag är uppväxt i Envikens socken, tre mil norr om Falun. I mitt första språk, enviksmålet, har jag frasen *Skriv upp det i snön, så kvitterar solen i vår*, använd just i de situationer som insändaren beskriver. När jag nu tänker efter har jag nog aldrig hört uttrycket under mina femtio år i Uppsala, men i rätt situation kan jag fortfarande använda det, åtminstone i enviksmål. Från min horisont finner jag det egendomligt att Språknämnden inte känner till uttrycket. Det tyder på att det har en regional spridning och att Stockholm inte ingår i den regionen. Men Språknämnden är väl rekryterad från hela landet?

Allan Rostvik

Uttrycket *att skriva upp på snön* finns med i den nyutkomna cd-romutgåvan av Dalbyordboken från Dalby i norra Värmland (omkring 44 000 inlästa ord och uttryck). Under uppslagsordet *kräva* finner vi uttrycket *te å skri'v på snö'n å krävvi räven*, d.v.s. "att skriva på snön och kräva räven". Förklaringen är att uttrycket gäller osäker penningfordran.

Torleif Styffe, Syslebäck

Språkhistorien förnyad

Om man gillar kombinationen lärdom, nytänkande och äldre svensk språkhistoria, ja, då är det bara att låta sig slukas av Gun Widmarks *Det språk som blev vårt. Ursprung och utveckling i svenskan* (Kungliga Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur, 2001). På tvåhundra välskrivna sidor har författaren, tidigare professor i svenska i Uppsala och ordförande i Svenska språknämnden, borrar djupt i den svenska språkhistorien för perioden 500–1350.

Boken är ingen jämnflytande krönika, utan vittnar om obetvinglig forskarlust: med god rytmkänsla varvas översiktliga bakgrundspartier med ingående resonemang som prövar nya lösningar av centrala problem. Widmark spårar t.ex. en särskild nordisk, vikingatida överklassociolekt, med rötter i danska Hedeby och stort genomslag också i uppländska runinskrifter. Hon för fram en teori om forntida berättarkultur som får Rökstenens osammanhängande text att bli sammanhängande. Hon visar att 1300-talets dialektgränser var lika mycket sociala som geografiska (fint folk försökte tala östnordiska).

Den höga ambitionsnivån för med sig att vissa partier kräver förkunskaper närmast på akademisk nivå, medan annat är lättillgängligare. Man ska nog inte heller tro att Widmark alltid säger sista ordet. Andra experter på runor, äldre ljudhistoria eller medeltida textfilologi har säkert

invändningar. *Det språk som blev vårt* är följaktligen en bok som inte bara tillför läsaren nya kunskaper i stora mått utan faktiskt tvingar till eget tänkande, d.v.s. en riktigt bra bok.

Olle Josephson

Gamla nya ord

Köp motstånd, kontorslandskap och snabbkassa är ord från 1950-, 60- respektive 70-talet. De står tillsammans med 7 500 andra ord i *Nyord i svenskan från 40-tal till 80-tal*, som Svenska språknämnden gav ut 1986. (I pocketutgåvan blev titeln *Från rondell till gräddfil*.) Boken har varit slutsåld en längre tid men har nu tryckts om och finns åter att köpa i bokhandeln. Förlag är Norstedts Ordbok.

Olle Josephson

Westmans myller

Margareta Westman, chef för Svenska språknämnden 1985–2000, dog i augusti 2000. Med medel som samlades in till hennes minne har Språknämnden nu givit ut en bok med nitton av hennes bästa artiklar och uppsatser genom åren, *Språkets myller* (Norstedts Ordbok). De myllrande synpunkterna på språkriktighet och på modern svenska har delats in i fyra avdelningar: "Språkvård, språkförändring och samhälle"; "Ord och uttryck. Rätt och fel"; "Lätta och svåra texter"; "Ordkonster". I bokens första kapitel kan läsaren bestämma sin språkvårdarhållning: res-

triktivist, pluralist eller pragmatiker? I det sista avslöjas hur korsordskonstruktörer hanterar ordklasserna.

Det säger något om bokens spännvidd; lättillgänglig hängmattsläsning blandas med rejäla analyser. *Språkets myller* finns i bokhandeln, men den kan också beställas från Svenska språknämnden för 150 kronor plus porto.

Olle Josephson

Högklassig hjälpreda

Dagen Nyheters språkvårdare Catharina Grünbaum har i boken *Språkbladet* (Bokförlaget DN, 2001) sammanställt de språkbrev och rekommendationer hon brukar sända ut till redaktionen. Resultatet är en i högsta grad användbar bok. Adjektiv på -a eller -e, stor och liten bokstav, genitiv-s med och utan apostrof, *före* och *innan*, subjektsregeln, komma framför *och*, kortformer som *sa* och *nåt* – på 200 sidor avhandlas över 300 språkfrågor med ett klart och alltid förnuftigt råd tillsammans med en kort motivering som ger läsaren lite insikt och inte bara åsikt. Mycket handlar om ord: Hellre *riktmärkning*, *logotyp*, *lägga ut*, *slag*, *rullskridskor* och *früidrottare* än *benchmarking*, *logotype*, *outsourca*, *stroke*, *inlines* och *atlet*. Det heter *nätt och jämnt* men *ständig* och *jämt*. *Humanitet* betyder 'medmänsklighet' medan *humanism* avser de läror och åskådningar som framhäver människans värde. *Vars* kan användas med plural syftning minst lika väl som *vilkas*.

Läsaren bör naturligtvis ha klart för sig att det är Dagens Nyheter-normen man får sig till livs. Grünbaum kan därför vara mer kategorisk om exempelvis *kommer*

resa (ett *att* rekommenderas) eller *komma gåendes* (hellre *komma gående*) än t.ex. en klok svensklärare bör vara. Men DN-normen är alltid god sakprosa. *Språkbladet* är alltså en bok som varje god sakprosaskribent kan ha på skrivbordet.

En tidigare upplaga kom 1997. Den nya är åtskilligt utvidgad.

Olle Josephson

Om Nordens språk på engelska och japanska

För nästan tio år sedan utkom Lars Vikør med en bok på engelska om de inhemska språken och språksituationen i Norden, *The Nordic Languages. Their Status and Interrelations*. Glädjande nog är intresset så stort att den nu i år kommit i en uppdaterad utgåva. Boken är utgiven i Nordiska språkrådets skriftserie på Novus forlag i Oslo.

Men man kan också läsa om Nordens språk på japanska. Boken *Nordens språk*, som utkom i en ny upplaga 1997, även den i Nordiska språkrådets skriftserie på Novus forlag, finns nu översatt till japanska.

Birgitta Lindgren

Tala brutet

Katarina Bjärvals reportagebok *En gravad hund*, med undertiteln *Det svenska språket i en mångkulturell vardag* (Carlssons, 2001), är en av årets angelägnaste språkböcker. Den handlar om de språkliga vardagsvillkoren för mel-

lan en halv och en miljon svenskar: hur tar man sig fram på vad som kallas bruten svenska? Katarina Bjärvall har följt spärrvakter, IT-konsulter, taxichaufförer, läkare och lärare i deras dagliga arbete. Hon har också talat med flertalet ledande forskare inom området svenska som andraspråk och förmedlar vederhäftigt språkforskningens ståndpunkter.

Ett allmänt intryck är att de invandrade svenskarna klarar sig förvånansvärt väl språkligt. (Undantag finns naturligtvis.) De utvecklar snabbt en hög grad av så kallad kommunikativ kompetens för att reda sig i kundsamtal, med arbetskamrater eller i klassrum. Omgivningen under-skattar ofta språkförmågan. Det beror inte på främlingsfientlighet utan på okunskap: man lägger alltför stor vikt vid uttalet och kan inte bedöma andra och viktigare delar av språkfärdigheten. Okunskapen skingras på ett befriande sätt om man läser Katarina Bjärvalls bok.

Olle Josephson

Vem speakar svengelska?

Vi tycker att vårt svenska tal är impregnerat med engelska. Men hur mycket är det? Ungefär en gång i minuten kommer en engelsk fras i ett spontant ungdomssamtal (*Sorry! Yes! Be my guest!*). Ungefär fyra gånger i minuten lägger en svensk affärsman på sammanträde in ett engelskt lånord ("Och då har dom tagit det här till any price, i princip"). Så är i alla fall siffrorna i Harriet Sharps doktorsavhandling *English in spoken Swe-*

dish (Almqvist & Wiksell International, 2001). En annan skillnad mellan ungdomar och affärsfolk är att de förras engelska lån ofta är hela fraser som inte ingår i svenska meningar, medan de senare stoppar in lånorden i svensk syntax. Språkvård hoppas kunna återkomma till Sharps välgjorda undersökning.

Olle Josephson

Bättre svensk engelska

Engelskans ökade användning i Sverige kräver hjälpmedel av nytt slag. Ett utmärkt sådant är Jan och Rikard Svartviks *Handbok i engelska* (Norstedts Ordbok, 2001). Målgruppen är det numera mycket stora antal svenskar som har hyggliga vardagskunskaper men behöver kunna uttrycka sig med betydligt mer precision och också behöver veta mer om den engelskspråkiga världen.

De 500 sidorna är ordnade som en alfabetisk ordlista med svenska uppslagsord. Slår man på *noll* får man nio olika ord (*zero, nought, nil, scratch* etc.) med några rader om i vilket sammanhang de används – och t.o.m. en liten etymologi för tennisens *love*. På *temperatur* förklaras Fahrenheitskalan, och man får veta att "It's in the nineties" i amerikanska väderleksrapporter betyder att det blir mycket varmt. På *politiska partier* ges de engelska namnen på svenska politiska partier (t.ex. *the Moderate Party*) liksom på partierna i USA, Kanada, Storbritannien och Australien. På *motsatspar* ges ett tjugotal ordpar av det slag man har nytta av i en argumenterande framställning: *accept–reject, permanent–temporary, variable–stable*. På *nämligen* får man veta att ordet saknar di-

rekt motsvarighet i engelskan, och att en bisats inledd med *for* eller *because* är lämplig motsvarighet.

Olle Josephson

Namnen i almanackan

I början av året utkom *Namnlängdsboken*, som redogjorde för arbetena bakom den nya namnlängden i almanackan (se även Eva Bryllas artikel i *Språkvård* 2000:4).

Ytterligare en ny bok som berör den nya namnlängden är *Namnen i almanackan* av folklivsforskaren Bengt af Klintberg, som också deltog i namnlängdsarbetet. I denna bok går han igenom året dag för dag och berättar om dagarna och namnen, vad ett visst namn betyder, hur länge det har funnits i Sverige, hur många som bär det nu, vilka namn som tidigare stod på ett visst datum samt vilka seder som förknippats med en viss dag.

Birgitta Lindgren

Tala nordiskt

Ytligt sett sitter den nordiska språkgemenskapen trångt numera. Vi har ju alla engelska att ta till när vi inte klarar danska uttalsreduktioner eller tycker det går för långsamt för finnarna.

Jo, så kan det nog vara de första dagarna. Men vill man lära känna någon närmare, ska man dela en arbetsgemenskap eller behöver lite utrymme för sin personlighet, då är det en omistlig tillgång att utgå från modersmålet. Allt fler nordbor

får sådana relationer till varandra. Att ägna fjorton dagar av sitt långa liv till att träna dansk hörförståelse eller det finska basordförrådets struktur är därför en mycket lönsam investering. (När skolpolitiker, läroplansförfattare och även elever inte vill begripa det, bevisar det bara den angloamerikanska språk- och kultursynens fördummande dominans i Sverige.)

Om villkoren för nordisk språkförståelse har Nordiska språkrådet, samarbetsorgan för de nordiska språknämnderna, sänt ut en utmärkt skrift om 40 sidor, *Nordisk språkförståelse – att ha och mista*. Den har författats av Dagens Nyheters språkvårdare Catharina Grünbaum på grundval av en konferensserie under år 2000. För 70 kronor plus porto kan den beställas från Nordisk sprogård, Pb 8107 Dep, NO-0032 Oslo, Norge.

Olle Josephson

Att ägna fjorton
dagar till att
träna dansk
hörförståelse är
en lönsam
investering.

Inte så mycket engelska

Mellan tre och fyra procent av Sveriges gymnasister går i skolor där de främst undervisas på engelska. Vad betyder det för deras språkbruk?

För att få svar på den frågan har Stockholmsstudenten Maria Falk följt ett antal elever i en naturvetenskaplig gymnasiekläss årskurs 3 under några skoldagar. Hur mycket engelska talar de, i vilka sammanhang används engelska respektive svenska, och klarar de att föra komplicerade resonemang om kemi och fysik på svenska? Resultatet är att eleverna inte får så mycket engelsk språkträning som förväntat. Därför är det tveksamt om vinsterna i engelskkunskaper uppväger riskerna för sämre kunskaper i svenska och andra skolämnen.

Maria Falk har nu belönats av Språkvårdssamfundet med ett stipendium om 3 000 kronor för sin undersökning – den heter ”Språk och innehållsintegrerad undervisning i praktiken: meningsfull målspråksträ-

ning?” och har lagts fram vid Institutionen för nordiska språk i Stockholm. Språkvårdssamfundets stipendium kan sökas av studenter eller forskare som undersöker konsekvenserna av att svenskan inom många områden måste konkurrera med engelska.

Olle Josephson

Royalcourt

Adressen till det danska kungahusets webbplats är <www.kongehuset.dk>. Till det norska kungahuset är den <www.kongehuset.no>. Till det svenska kungahuset är den <www.royalcourt.se>. Kungahusets uppgift är symbolisk. Hovet väljer att symboliskt uttrycka att svenska inte bör användas i elektroniska adresser till offentliga institutioner.

På Språkvårds förfrågan uppger hovet att man visst tycker att svenska ska vara Sveriges officiella språk, men man tror att det blir så mycket lättare för en internationell publik att hitta fram till en webbsida med engelsk adress. Svenskarna hittar ändå, tror man, och ingen har klagat.

Det svenska hovet ser alltså i motsats till det norska eller danska hovet inte egenvärdet i att sprida lite kunskap om svenskan. Man kunde ju utnyttja

amerikanska kungavänners intresse till att få dem att förstå att Sverige inte är ett engelsktalande land.

Olle Josephson

Har ni ficklat?

Uppmärksamma mjölkdrickare kan ha sett att Språknämnden i början av hösten stod som medarrangör till Läsrörelsens tävling där barn upp till sju år fick skicka in sitt bästa ord. Alfons Åberg propagerade ordletandet från mjölkpaketet.

Över tusen barn hörsamade uppmaningen. Det allra vanligaste ordet var *mamma*. Andra högfrekventa ord betecknade också närstående, *mormor*, *pappa*, *kompis*, *vän*; men även djur, *häst* (vanligast), *hund*, *katt*, *kanin*, *dinosaurie*; god mat, *glass*, *pannkaka*, eller sommarföreteelser som *sol*, *bada* och just *sommar*.

Men juryn letade vinnarorden bland de ovanliga eller fantasifulla bidragen, inte sällan mer eller mindre nyskapade.

Första pris gick därför till verbet *fickla*. Det täcker en lucka i svenskan för det mycket viktiga begreppet ’lysa med ficklampa’. Ljudbilden anknyter till andra verb som också betecknar viktiga och inte sällan lite hemliga aktiviteter som *mickla*, *mackla*, *kuckla*,

fibbla och *pickla*. Verbet *fickla* kommer från Wiktor Nilsson, 2 år och 4 månader, i Sölvesborg. Enligt sin mamma tycker han att ”roligast är det att fickla under täcket”.

Fyra andra ord fick hedersomnämmande: *Stjärnprickig*, insänt av Sandra Möttus, Solna, ansåg juryn vara ett poetiskt, användbart och vackert ord för att beskriva såväl natthimlen som omslagspapper och finklänningar. *Blöttor*, med betydelsen ’blöta kläder’, kom från Petronella Sparv i Arboga; när Petronella var två år sa hon ”ta av mig mina blöttor, mamma”, då hon kom in efter ett besök i en vattenpöl. *Avloppsrör*, som Konrad Hildingsson i Tvååker skickat in, fann juryn vara ”ett kraftfullt ord för en kraftfull företeelse: p:na studsar explosivt mot s:et, och sedan slutar ordet med ett r- och ö-gurglande som påminner om vattnet i röret”. Och *sommarängel*, från Linnea Olsson i Mölndal, höll samma jury för ett ord av stor skönhet.

Olle Josephson

Sverigefinskt ungdomsspråk

Sverigefinska språknämnden har tillsammans med Finska institutionen vid Stockholms

universitet genomfört en undersökning om sverigefinska ungdomars talspråk. Ungdomarna har fått ge förslag till synonymer till ett antal ord eller företeelser.

Resultatet av undersökningen visar, inte oväntat, att ungdomarna blandar in en del svenska ord, som t.ex. *brud*, *tjej* för *tyttö* ’flicka’, men även, inte heller oväntat, engelska ord, t.ex. *bimbo*, *girl*. Därutöver kan man också hitta sådana ”invandrardord” som spritt sig till infödda svenska ungdomars tal, t.ex. *guzz*. De svenska orden är ofta förfinska, så att de lättare skall kunna användas i en mening på finska, t.ex. *bruudi*, *soolata* av svenska *sola*, och ofta korrekt böjda efter finskt kasussystem, t.ex. *olla hoopissa* av svenska *vara ihop*.

Rapporten om undersökningen kan beställas från Sverigefinska språknämnden, tfn 08-462 06 16, e-post: <konttori@kielilautakunta.se>.

Birgitta Lindgren

Nordiska domänförluster

Någon läsare av Språkvård kanske tycker att vi tjarar alltför mycket om förhållandet mellan engelska och svenska. I så fall kan samma läsare glädja sig över att inte

ha deltagit på en språkpolitisk konferens i Pargas i Finland 16–18 november, arrangerad av Nordiska ministerrådets språkpolitiska referensgrupp. Där framlades rapporter från tio språk i Norden om risken för s.k. domänförluster, d.v.s. att ett språk slutar att användas inom ett samhällsområde

Färingar och grönländare
gör domänvinster på bekostnad
av danskan.

därför att ett annat språk tar över, oftast engelska. Innehållet i den svenska rapporten finns utförligt refererat på annan plats i detta nummer. Rapporterna om danska, norska, isländska och finska (i Finland) gav i allt väsentligt en bild som motsvarar den svenska. Finskan i Sverige, svenskan i Finland och samiskan hotas också av domänförluster, men då i huvudsak p.g.a. närkontakten med omgivande majoritetsspråk. Däremot kan noteras att färingar och grönländare – och fortfarande också isländskan – gör domänvinster på bekostnad av danskan.

Olle Josephson

SVENSKA SPRÅKNÄMNDEN

Svenska språknämnden är sammansatt av representanter för olika organisationer med intresse för svenska språket och svensk språkvård. Ordförande är professor Mats Thelander och sekreterare docent Olle Josephson, tillika föreståndare för sekretariatet.

Nämnden har till uppgift att följa det svenska språkets utveckling i tal och skrift och att bedriva språkvård. I samarbete med de övriga språknämnderna i Norden verkar nämnden för att bevara och stärka den nordiska språkgemenskapen.

Det dagliga arbetet utförs vid nämndens sekretariat av tio personer, varav sju språkvetare. Arbetet består i att bedriva viss forskning, att ge råd i språkfrågor åt

myndigheter, företag och enskilda, att granska texter, att medverka i konferenser och kurser, att utarbeta ordböcker och språkliga handledningar, att redigera skriftserien och tidskriften *Språkvård*.

Nämndens skriftserie omfattar för närvarande 84 nummer. I ordboksserien har hittills utkommit en dansk-svensk ordbok, en etymologisk ordbok, en svensk handordbok, en skolordlista (utgiven gemensamt med Svenska Akademien), en ordbok över nyord i svenskan, en lista över svenska ortnamn (utgiven gemensamt med Lantmäteriverket), en norsk-svensk ordbok och en skandinavisk ordbok.

Språkvård

37:e årgången ISSN 0038-8440

Redaktör och ansvarig utgivare: Olle Josephson

Redaktionssekreterare: Birgitta Lindgren, Jan Svanlund

Annonser i Språkvård: 08-442 42 00

Prenumerationspris för år 2002 (4 nummer) vid prenumeration direkt hos nämnden:

för privatpersoner 107 kr + porto (125)

för företag och övriga 132 kr + porto (150)

Prenumeration genom expeditionen

Redaktion och expedition: Svenska språknämnden, Box 20057, 104 60 Stockholm

tfn 08-442 42 00, fax 08-442 42 15

E-post: info@spraknamnden.se

Språknämnden på Internet: <http://www.spraknamnden.se>

Telefonrådgivning (vard. 09.00-12.00): 08-442 42 10

Tryck: Berlings Skogs, Trelleborg 2001

Tack till

ICA-kuriren

Norstedts Ordbok AB

Prima Vista – Företagsuniversitetet AB

Sveriges Television AB

Sydsvenska Dagbladet

Uppsala Nya Tidning

som ger generöst ekonomiskt stöd
till Språknämndens verksamhet.

Nya stödjande vänner är välkomna!